

**ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟ
ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΠΑΤΡΩΝ**

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ**

ΠΑΤΡΑ 2012

ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟ
ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΠΑΤΡΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ

Συντονισμός & Γενική Επιμέλεια
π. Ευάγγελος Πριγκιπάκης, Δρ. Θ.

Φιλολογική & Εκδοτική Επιμέλεια
Νικόλαος Βογιατζής, Φιλόλογος

Συγγραφική Ομάδα
Βασίλειος Αθανασόπουλος
Γρηγόριος Κουβεριανός
Παναγιώτης Παπαβασιλείου
Ανδριανή Σολωμού
Αρχοντούλα Παπασημακοπούλου
Ανδριάνα Θεοδωροπούλου
Θεόδωρος Κυριαζής

ΠΑΤΡΑ 2012

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Του κ. **Νικολάου Βογιατζή**, Φιλολόγου,
Διευθυντή του Πρότυπου Πειραματικού
Γυμνασίου Πατρών

Πόσο διαφορετικό μπορεί να είναι το σχολείο από την εποχή και την κοινωνία που αποθέωσε την τεχνική, την εφαρμογή δηλαδή της σοφίας και της ιστορικής πείρας του ανθρώπου για τη δημιουργία ενός αμέτρητου πλήθους μηχανών που κατασκευάστηκαν για την εξυπηρέτησή του; Ποιος μπορεί να είναι ο ρόλος του δασκάλου σήμερα μέσα σ' αυτό, όταν οι εξελίξεις τον ξεπερνούν πολύ γρήγορα, ιδίως αν δεν αντιληφθεί ότι ο σύγχρονος μαθητής, σε αντίθεση με παλαιότερα, έχει περισσότερες δυνατότητες πληροφόρησης λόγω της παρουσίας των Μ.Μ.Ε και, πιστεύοντας στην έλλειψη ανταγωνισμού λόγω χαμηλού γνωστικού επιπέδου των μαθητών, επαναπαυτεί; Πώς αντιδρά όταν η απουσία συμπλεγμάτων κατωτερότητας από πλευράς μαθητή επιτρέπει την αμφισβήτηση της αυθεντίας του;.

Αξίζει, νομίζω, να δούμε τι έλεγε ο Ε. Π. Παπανούτσος, ο μεγάλος αυτός δάσκαλος και διανοητής, για να αντιληφθούμε σήμερα από ποιο σχολείο έχουμε ανάγκη, ποιον δάσκαλο πρέπει να εμπιστευόμαστε. Αντιγράφω :

«**Επιτυχημένος** είναι εκείνος ο **δάσκαλος** που έκανε με το έργο του τόσο ώριμο το **μαθητή** του, ώστε εκείνος να μην τον χρειάζεται πια. Αυτό είναι το μεγάλο κατόρθωμα, ο θρίαμβος του δασκάλου: να κάνει τον νέο άνθρωπο σε τέτοιο βαθμό αυθύπαρκτο και **ανεξάρτητο** - στον τρόπο που μεθοδεύει τις παρατηρήσεις και τις σκέψεις του, που κάνει τις εκτιμήσεις του, που καταρτίζει το πρόγραμμα της δράσης του, που βλέπει και σημασιολογεί τον κόσμο και τη ζωή - ώστε να μην έχει πλέον ανάγκη από τη χειραγώγηση κανενός άλλου, ούτε φυσικά του δασκάλου του.

Πώς γίνεται, όμως, αυτός ο διανοητικός και ηθικός απογαλακτισμός; Πρέπει να τον θελήσει και να τον επιδιώξει ο δάσκαλος, πράγμα πολύ σπάνιο, άμα συλλογιστεί κανείς πόσο εγωιστής και ματαιόδοξος, δεσποτικός και αδιάλλακτος γίνεται ο άνθρωπος, όταν συμπεριφέρεται

προς τους άλλους από «θέση ισχύος». Η «μαιευτική» είναι λοιπόν η μέθοδος και η τέχνη του αληθινού δασκάλου - με αυτήν ό, τι μαθαίνει ο νέος είναι δική του κατάκτηση, όχι ξένη εισφορά. Κάτι περισσότερο: με αυτήν μαθαίνει το «πώς να μαθαίνει», μόνος και αυτοδύναμος. **Το πώς επομένως θα πάψει να χρειάζεται το δάσκαλο.**

Άφησα τελευταία την κύρια ιδιότητα (ορθότερα: την πρώτη αρετή) του δασκάλου: την αγάπη του στο παιδί. Στο παιδί που δεν είναι δικό του, αλλά γίνεται δικό του όταν συνδεθεί μαζί του με την παιδευτική σχέση. Στο παιδί ως παιδί, ως ένα δηλαδή νέο και τρυφερό βλαστάρι, που δεν έχει ακόμα ξεδιπλώσει τα φύλλα του, αλλά κλείνει μέσα του τόσους θησαυρούς - νοημοσύνης, ευαισθησίας, δραστηριότητας - και περιμένει τη δική του στοργή και φροντίδα για να ανθοβολήσει. Να αναπτυχθεί και να ολοκληρωθεί. Είναι απίστευτο με πόση αγάπη (ανιδιοτελή, θερμή, αφειδώλετη) αφοσιώνεται ο αληθινός δάσκαλος στους μαθητές του. Το παιδί που του εμπιστεύθηκαν να διδάξει, γίνεται ο άξονας της ζωής του, αυτό της δίνει το περιεχόμενο και το νόημα της. Με την αγάπη που διεγείρει ανεξάντλητα την παιδαγωγική ακτινοβολία, ο αληθινός δάσκαλος ξαναβρίσκει τον εαυτό του μέσα στο παιδί». (Ε. Π. Παπανούτσος, «Οι δρόμοι της ζωής»).

Ενστερνιζόμενοι όλα αυτά διαμορφώσαμε, παράλληλα με το διδακτικό μας έργο, το πρόγραμμα δράσης του σχολείου μέσα από το οποίο προέκυψε και το παρόν πόνημα.

Στόχος η γνώση της τοπικής ιστορίας, η έρευνα, η συνεργασία, η ανάπτυξη της κρίσης, ώστε ο μαθητής διαρκώς να ευαισθητοποιείται και να εκπαιδεύεται για να πάψει να είναι παθητικός δέκτης μηνυμάτων – αντικείμενο - και να γίνει ενεργό υποκείμενο στη μαθησιακή διαδικασία, ο υπεύθυνος μελλοντικός πολίτης.

Θερμά συγχαρητήρια στους μαθητές που βρήκαν το χρόνο να εργαστούν αναλώνοντας με γόνιμο και δημιουργικό τρόπο τον ελεύθερό τους χρόνο και στον π. Ευάγγελο Πριγκιπάκη που εισηγήθηκε το θέμα, καθοδήγησε τους μαθητές στην εργασία τους και είχε την επιμέλεια του εντύπου που εκδίδεται.

Επίσης, νιώθω την υποχρέωση να εκφράσω θερμές ευχαριστίες στην κ. Ευγενία Αβραμίδα - Μελισσοπούλου και ιδιαίτερα στον κ. Θεοχάρη Μασσαρά, Αντιδήμαρχο Πατρών και Πρόεδρο του Κοινωνικού Οργανισμού του Δήμου για την ευγενική τους χορηγία.

Πάτρα, Ιούνιος 2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Πρόλογος <i>Νικόλαος Βογιατζής</i>	2 - 3
2. Εισαγωγή <i>π. Ευάγγελος Πριγκιπάκης</i> Η Ιστορία της Εκκλησίας των Πατρών	6 - 9
3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ <i>Γρηγόριος Κουβεριανός – Βασίλειος Αθανασόπουλος</i> Ο Απόστολος Ανδρέας και η ίδρυση της Εκκλησίας των Πατρών	10 - 14
4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ <i>Παναγιώτης Παπαβασιλείου</i> Η Εκκλησία των Πατρών ως Επισκοπή (64-732 μ.Χ)	15 - 19
5. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ <i>Ανδριανή Σολωμού</i> Η Εκκλησία των Πατρών ως Αρχιεπισκοπή και Μητρόπολη (732-1180 μ.Χ)	20 - 24
I. Η Αρχιεπισκοπή Πατρών (732-αρχές 9ου αι.)	20
II. Η Ιερά Μονή Γηροκομείου	20 - 22
III. Η Μητρόπολη Πατρών (αρχές 9ου αι. - 1180 μ. Χ)	22 - 23
IV. Αρέθας Μητροπολίτης Καισαρείας, ο Πατρεύς (850-935)	23 - 24
6. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ <i>Αρχοντούλα Παπασημακοπούλου</i> Η Εκκλησία των Πατρών ως Μητρόπολη «Παλαιών Πατρών» (1180-1833 μ.Χ.)	25 - 35
I. Η Μητρόπολη Παλαιών Πατρών κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας (1205-1429 μ.Χ.)	25 - 27

II. Η Μητρόπολη Παλαιών Πατρών κατά την περίοδο της Πρώτης Τουρκοκρατίας (1429-1687 μ.Χ)	27 - 30
III. Η Μητρόπολη Παλαιών Πατρών κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (1687-1715 μ.Χ.)	30 - 32
IV. Η Μητρόπολη Παλαιών Πατρών κατά την περίοδο της Δεύτερης Τουρκοκρατίας (1715-1821), την Ελληνική Επανάσταση και την ίδρυση του Νέου Ελληνικού Κράτους (1821-1833).	32 - 35
V. Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός (1771-1826)	35

7. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Ανδριάνα Θεοδωροπούλου

**Η Εκκλησία των Πατρών ως Επισκοπή Αχαΐας,
«Αρχιεπισκοπή Πατρών και Ηλείας»
και ως Μητρόπολη στο Νέο Ελληνικό Κράτος
(1833-2012 μ.Χ.)**

36 - 41

I. Η Επισκοπή «Αχαΐας» (1833-1852) και η Αρχιεπισκοπή Πατρών και Ηλείας	36 - 37
II. Η Ιερά Μητρόπολις Πατρών	37 - 38
III. Ο Αρχιμ. Γερβάσιος Παρασκευόπουλος (1877-1964)	38 - 41

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ

42 - 44

9. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

**Κατάλογος Επισκόπων, Αρχιεπισκόπων
και Μητροπολιτών της Εκκλησίας των Πατρών**

45 - 48

10. ΕΙΚΟΝΕΣ-ΣΧΕΔΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

49 - 56

*Νικόλαος Βογιατζής – Θεόδωρος Κυριαζής –
π. Ευάγγελος Πριγκιπάκης*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ιστορία της Εκκλησίας των Πατρών

Του π. **Ευαγγέλου Πριγκιπάκη**, Δρ. Θ.,
Καθηγητή του Πρότυπου Πειραματικού
Γυμνασίου Πατρών

Είναι γεγονός ότι η ανασύνθεση του ιστορικού βίου τοπικών Εκκλησιών μη μητροπολιτικών κέντρων αποτελεί, τουλάχιστον για τους πρώτους αιώνες του βίου τους, εγχείρημα δύσκολο, λόγω κυρίως της έλλειψης πληροφοριών γι' αυτές στις πηγές, κάτι που στερεί τη δυνατότητα στην έρευνα για πλήρη περιγραφή και αποτίμηση της ιστορίας τους. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται και στην περίπτωση της Εκκλησίας των Πατρών¹, καθώς η πόλη της Πάτρας δεν αποτέλεσε επαρχιακό διοικητικό κέντρο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, με συνέπεια η Εκκλησία της, παρόλο που ιδρύθηκε από τον Απόστολο Ανδρέα τον Πρωτόκλητο, να μην καταστεί εξαρχής εκκλησιαστικό κέντρο και να αποκτήσει, όπως οι γειτονικές πόλεις Κόρινθος και Νικόπολη, μητροπολιτική αξία. Γι' αυτό και τα ιστορικά στοιχεία που διασώθηκαν στις πηγές είναι ελάχιστα μέχρι τον 8^ο αι., οπότε αυξάνονται σταδιακά, καθώς η Επισκοπή είχε προσλάβει ιδιαίτερο κύρος, με αποτέλεσμα, αμέσως μετά την υπαγωγή της στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, στα μέσα του 8^{ου} αι., να προαχθεί σε Αρχιεπισκοπή και στις αρχές του 9^{ου} αι. να ανυψωθεί σε Μητρόπολη, πράγμα που οφείλεται πέραν των άλλων και στην αναγνωρισμένη πλέον αποστολική της προέλευση, αλλά και στην εξάπλωση της ευλάβειας και της τιμής προς τον πολιούχο της Απόστολο Ανδρέα, σε Ανατολή και Δύση. Η Εκκλησία των Πατρών γνωρίζει μεγάλη ακμή στη συνέχεια και στα τέλη του 12^{ου} αι. μετονομάζεται σε Μητρόπολη «Παλαιών Πατρών», προκειμένου να διακριθεί από την αντίστοιχη των Νέων Πατρών με έδρα τη σημερινή Υπάτη Φθιώτιδος. Με τον τίτλο αυτό παραμένει μέχρι το 1833 - επιβιώνοντας όχι μόνο κάτω από πολιτικούς, Φράγκους, Τούρκους και Βενετούς - αλλά και θρησκευτικούς κατακτητές,

¹ Γι' αυτό βλ. σχετικά π. Ε.Κ. Πριγκιπάκη, *Η Επισκοπή Πατρών. Συμβολή στην ιστορία της πρώτης Περιόδου της τοπικής Εκκλησίας των Πατρών από το Β' ήμισυ του 1^{ου} έως και το Α' ήμισυ του 8^{ου} αι. μ. Χ.*, Πάτρα 2011.

όπως οι Ρωμαιοκαθολικοί Μισσιονάριοι που ίδρυσαν τη λατινική αρχιεπισκοπή Πατρών. Τελευταίος γνωστός μητροπολίτης Παλαιών Πατρών υπήρξε ο Γερμανός, που κοιμήθηκε το 1826. Η Εκκλησία των Πατρών, ευρισκόμενη πλέον εντός του Νέου Ελληνικού Κράτους, μετονομάζεται το 1833 διαδοχικά σε Επισκοπή Αχαΐας για μικρό διάστημα, κατόπιν προάγεται σε Αρχιεπισκοπή Πατρών και Ηλείας μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αι., και τέλος ανυψώνεται σε Μητρόπολη Πατρών, τίτλο και διακαιοδοσία που διατηρεί μέχρι σήμερα.

Παρά το γεγονός, όμως, ότι στην πόλη και την περιοχή των Πατρών υπήρξε έντονη η παρουσία της Εκκλησίας επί δύο χιλιάδες χρόνια περίπου, για την ιστορία της **δεν διαθέτουμε, δυστυχώς, ακόμη ολοκληρωμένη και αυτοτελή συνθετική μελέτη.** Η έλλειψη αυτή υπήρξε ένας από τους κύριους λόγους για την ανάληψη της παρούσας προσπάθειας, όχι βεβαίως με σκοπό να καλυφθεί το επισημανθέν υφιστάμενο κενό, αλλά για να αποτελέσει ίσως, με την επισήμανση και τον τονισμό του, το έναυσμα για τους ειδικούς ερευνητές, ώστε να αναλάβουν το συντομότερο προσπάθεια καλύψεώς του. Η προσπάθεια αυτή αποσκοπεί κυρίως στην απόκτηση από ένα ευρύτερο και μη ειδικό αναγνωστικό κοινό νέας ηλικίας, όπως είναι η μαθητική κοινότητα του Πρότυπου Πειραματικού Γυμνασίου Πατρών, μιας σφαιρικής εικόνας του ιστορικού βίου της τοπικής Εκκλησίας των Πατρών, μέσα από την ερευνητική προσπάθεια των συμμαθητών τους. Έτσι τα κείμενα που ακολουθούν, δεν συνιστούν αποτέλεσμα συστηματικής έρευνας ειδικών, αλλά προϊόν επίπονης εργασίας ομάδας φιλιστόρων μαθητών και μαθητριών της Β΄ και Γ΄ Τάξης του Σχολείου μας, μέσα στο πλαίσιο του σχολικού τους προγράμματος, η οποία είναι πράγματι άξια θαυμασμού, καθώς είναι γνωστό ότι η ενασχόληση γενικότερα με την ιστορία και ειδικά με την Εκκλησιαστική Ιστορία² απαιτεί πολύ κόπο, κριτική δύναμη και συνθετική ικανότητα, όταν μάλιστα για το θέμα που ερευνάται απουσιάζει, όπως αναφέρθηκε, συνολική μελέτη ως οδηγός, αλλά και δεν έχουν διερευνηθεί εξαντλητικά οι επιμέρους πτυχές του, ώστε τα διαθέσιμα στοιχεία να είναι επαρκή και πρόσφορα για τον μη ειδικό ερευνητή και πολύ περισσότερο για το μαθητή - ερευνητή της Β΄ και Γ΄ τάξης του Γυμνασίου.

Ο παρών συλλογικός τόμος, συνεπώς, που περιλαμβάνει τα αποτε-

² Σχετικά με την μεθοδολογία της Εκκλησιαστικής Ιστορίας Πρβλ. Βλ.Ι. Φειδά, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Α΄, Αθήναι 1992, σ. 9-10 και 17 κ. εξ. Επίσης Σ. Καραχάλια-Π. Μπράτη-Δ. Πασσάκου-Γ. Φίλια, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, έκδ. ΟΕΔΒ, Αθήνα 2008, σ. 9-14.

λέσματα προγράμματος τοπικής ιστορίας, το οποίο υλοποιήθηκε κατά το σχολ. έτος 2011-2012 μέσα στο πλαίσιο του μαθήματος της Ορθόδοξης Χριστιανικής Αγωγής, δηλαδή των Θρησκευτικών, με θέμα την ιστορία της τοπικής Εκκλησίας των Πατρών, υπήρξε αποτέλεσμα ομαδικής εργασίας κατά τη διάρκεια της οποίας καταβλήθηκε προσπάθεια μέσα από τη μελέτη του προς έρευνα αντικειμένου να κατανοηθεί από τους μαθητές η σπουδαιότητα του θέματος³, δηλαδή η αξία της γνώσης της ιστορικής πορείας της Εκκλησίας στην περιοχή των Πατρών, που είναι και δική τους πνευματική ιστορία, ώστε να συνειδητοποιήσουν την αδιαμφισβήτητη συμβολή της τοπικής τους ιστορίας στη «βαθύτερη γνώση του παρόντος τους»⁴, αλλά και να τους δοθεί η ευκαιρία με την ενεργό συμμετοχή τους⁵ να εξασκήσουν την ικανότητα της έρευνας, της κριτικής και της αντικειμενικής αποτίμησης των γεγονότων⁶, προκειμένου να αποκτήσουν «συναίσθηση της συνέχειας, της σημασίας και της επίδρασης του παρελθόντος στο παρόν»⁷. Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων ακολουθήθηκαν οι αρχές της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας και μάθησης⁸, σε συνδυασμό με τις γενικές αρχές της μεθόδου Project⁹, ενώ οι παιδαγωγικές αρχές που τέθηκαν για την υλοποίηση του προγράμματος ήταν κυρίως αυτές της ολιστικότητας, της παιδοκεντρικότητας, της ενθάρρυνσης και της εποπτικότητας.

Όσον αφορά, τέλος, στο περιεχόμενο του παρόντος τόμου, εκτός από τον πρόλογο του Διευθυντή του Σχολείου κ. *Νικολάου Βογιατζή* και την παρούσα εισαγωγή περιλαμβάνει τα πέντε κεφάλαια, που αποτελούν τις πέντε ιστορικές περιόδους της Εκκλησίας των Πατρών. Στο πρώτο παρουσιάζεται από τους *Γρηγόρη Κουβεριανό* και *Βασίλη Αθανασόπουλο*, του Β1, η προσωπικότητα του Αγίου Ανδρέα ως ιδρυτή της Εκκλησίας των Πατρών. Στο δεύτερο ο *Παναγιώτης Παπαβασιλείου*,

³Γι' αυτό περισσότερα στο Χρ. Βασιλόπουλου, *Ο μαθητής ως κρηπίδα του μαθήματος των Θρησκευτικών*, Θεσσαλονίκη 1993³.

⁴Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού Γυμνασίου, έκδ. Παιδαγωγικού Ινστιτούτου ΥΠΔΒΜΘ, Αθήνα 2011, σ. 61.

⁵Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού Γυμνασίου, σ. 85-86. Επίσης βλ. Α. Γκότοβου, *Παιδαγωγική Αλληλεπίδραση. Επικοινωνία και Κοινωνική Μάθηση στο Σχολείο*, Αθήνα 1999.

⁶Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού Γυμνασίου, σ. 61-62.

⁷Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού Γυμνασίου, σ. 61.

⁸Γι' αυτό βλ. ειδικά Η.Γ. Ματσαγγούρα, *Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία και Μάθηση*, Αθήνα 2000. Επίσης Η.Γ. Ματσαγγούρα, κ.ά., *Η καινοτομία των Ερευνητικών Εργασιών στο Λύκειο*, Αθήνα (2011), σ. 33 κ. εξ.

⁹Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού Γυμνασίου, σ. 110-112.

του Γ2, περιγράφει την ιστορία της Εκκλησίας των Πατρών ως Επισκοπής και στο τρίτο η *Ανδριανή Σολωμού*, του Γ2, ασχολείται με την παράθεση της ιστορίας της ως Αρχιεπισκοπής και Μητρόπολης, ενώ γίνεται ξεχωριστή αναφορά στη Μονή Γηροκομείου, καθώς και στη σπουδαία προσωπικότητα του καταγόμενου από την Πάτρα λόγιου μητροπολίτη Καισαρείας Αρέθα. Στο τέταρτο κεφάλαιο η *Αρχοντούλα Παπασημακοπούλου*, του Γ2, ασχολείται με την περίοδο της Εκκλησίας των Πατρών, ως Μητροπόλεως «Παλαιών Πατρών», κατά τις περιόδους της Φραγκοκρατίας, της Πρώτης Τουρκοκρατίας, της Βενετοκρατίας, της Δεύτερης Τουρκοκρατίας και της Ελληνικής Επανάστασης μέχρι και λίγο μετά την ίδρυση του Νέου Ελληνικού Κράτους, ενώ αναφέρεται και στη χαρακτηριστικότερη προσωπικότητα της περιόδου αυτής, που είναι ο Παλαιών Πατρών Γερμανός. Η *Ανδριάννα Θεοδωροπούλου*, του Γ2, εξετάζει την ιστορία της Εκκλησίας των Πατρών ως Επισκοπής Αχαΐας, «Αρχιεπισκοπής Πατρών και Ηλείας» και ως Μητρόπολης μέχρι σήμερα, κάνοντας κι αυτή αναφορά στην επιφανέστερη προσωπικότητα της περιόδου, που υπήρξε ο Αρχιμ. Γερβάσιος Παρασκευόπουλος. Ο τόμος ολοκληρώνεται με τη Βιβλιογραφία για την Εκκλησία των Πατρών, το Παράρτημα με τον κατάλογο των αρχιερέων της, όπως επίσης και με τις εικόνες, τα σχέδια και τις φωτογραφίες, την επιμέλεια των οποίων είχαν ο κ. Νικόλαος Βογιατζής, ο Θεόδωρος Κυριαζής, του Γ1, και ο γράφων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΟΥΒΕΡΙΑΝΟΣ – ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ

Ο Άγιος Ανδρέας¹⁰ μαζί με τον αδερφό του Σίμωνα Πέτρο γεννήθηκαν στη Βηθσαϊδά της Γαλιλαίας¹¹ από ευσεβείς γονείς, τον Ιωνά και την Ιωάννα. Η οικογένειά του ζούσε από την αλιεία και τα δύο αδέρφια δεν σπούδασαν, παρ' όλα αυτά, εκτός από τα αραμαϊκά, γνώριζαν ελληνικά και ασκούσαν το επάγγελμα του ψαρά στη λίμνη Τιβεριάδα¹². Ο Ανδρέας ήταν νεότερος του Πέτρου και δεν παντρεύτηκε όπως ο αδερφός του. Στην αναζήτησή τους για τον Μεσσία έγιναν αρχικά μαθητές του Ιωάννη του Βαπτιστή και περνούσαν ώρες μαζί του ακούγοντας το θεοδίδακτο κήρυγμά του. Μόλις γνώρισαν τον Ιησού εντυπωσιάστηκαν από την διδασκαλία και τα θαύματα που έκανε. Τα δύο αδέρφια ήταν οι πρώτοι μαθητές και κυρίως ο Άγιος Ανδρέας, οι οποίοι κλήθηκαν να τον ακολουθήσουν¹³, γι' αυτό και ο ιδρυτής της Εκκλησίας των Πατρών ονομάζεται «Πρωτόκλητος».

Μετά την Ανάσταση και την Πεντηκοστή, ο Απόστολος Ανδρέας έδρασε σε περιοχές όπως στη Βιθυνία της Μικράς Ασίας, στη Θράκη, στη Θεσσαλία και στη Νότια Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα άρχισε από την Σι-

¹⁰ Για τον Άγιο Ανδρέα βλ. Π.Ν. Τρεμπέλα, *Ο Απόστολος Ανδρέας. Βίος, δράσεις και μαρτύριον αυτού εν Πάτραις*, Εν Πάτραις 1956. Α. Γλαβίνα, «Ο Απόστολος Ανδρέας στην παράδοση της Εκκλησίας μας», εν *Πρωτοκλήτεια* 1996. *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου «Ο Απόστολος Ανδρέας»*, έκδ. Ι.Μ. Πατρών, Αθήνα 1998, σ. 41 εξ. Τ.Αθ. Γρηγόριου, «Ο Απόστολος Ανδρέας και αι Πάτραι», εν *Πρωτοκλήτεια* 2003, Αθήνα 2004. Ι.Φ. Αθανασόπουλου, «Ιστορία και παράδοση για τη δράση του Αποστόλου Ανδρέα στον ευρύτερο αχαϊκό χώρο», *Αχαϊκά* 4 (2005), σ. 11-17. Γρηγορίου Τουρώνης, *Το βιβλίο των θαυμάτων του μακαρίου Αποστόλου Ανδρέου ήγουν ο βίος του Αγίου Αποστόλου Ανδρέου*, επιμ. Ι.Μ. Χρυσοποδαριτίσσης, εκδ. Τήνος, (Αθήνα) 2008.

¹¹ Αρχιμ. Νικοδήμου, «Βίος Συνοπικός του αγίου Αποστόλου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου» εν *Νέος Νας*, σ. 29.

¹² Π.Ν. Τρεμπέλα, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, σ. 11.

¹³ Π.Ν. Τρεμπέλα, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, σ. 13-16.

νώπη του Εύξεινου Πόντου όπου κήρυξε σε Εθνικούς και Ιουδαίους. Εκεί, στην αρχή οι άγριοι και απολίτιστοι κάτοικοι της περιοχής, αφού τον βασάνισαν και τον έσυραν σε όλη την πόλη, τον άφησαν αιμόφυρτο έξω από τα τείχη. Μετά από θεομηνίες και άλλα θαυμαστά γεγονότα, μετανοημένοι, κατανοώντας το λάθος τους, ζήτησαν από τον Άγιο να τους κατηχήσει και να τους βαπτίσει.

Αργότερα συνέχισε στην Αμισό όπου μαζί με άλλους Αποστόλους ίδρυσαν Εκκλησία. Αφού περιήλθε τις περιοχές του Πόντου, της Ιβηρίας και της Παρθίας γύρισε στα Ιεροσόλυμα. Έπειτα ταξίδεψε σε περιοχές όπως στην Αντιόχεια, στην Έφεσο, στην Λαοδίκεια της Φρυγίας, στην Οδυσσουπόλη της Μυσίας¹⁴, στη Νίκαια και γενικότερα σε περιοχές της Βιθυνίας, στη Νικομηδεία, στη Χαλκηδόνα, στην Άμαστρη και ξαναγύρισε στην Σινώπη¹⁵. Αργότερα επισκέφθηκε τη Σαμψούντα και την Τραπεζούντα, τους Αλανούς, τους Ζηκχούς, τους Βοσπορινούς και τους Χερσωνήτες για να επιστρέψει και πάλι στην Σινώπη. Περνώντας από το Βυζάντιο βάπτισε πλήθος Χριστιανών, γι' αυτό το λόγο θεωρείται ιδρυτής και της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως και τιμάται ως πολιούχος της. Σε όλα τα μέρη από τα οποία περνούσε ίδρυε νέες Εκκλησίες, χειροτονούσε πρεσβυτέρους και διακόνους, δίδασκε, κήρυττε, έκανε γνωστό το θέλημα του Θεού και το μήνυμα της σωτηρίας στους ανθρώπους, κατηχούσε, βάπτιζε και θαυματοργούσε.

Μετά το Βυζάντιο¹⁶ συνέχισε την ιεραποστολική του δραστηριότητα στην Ηράκλεια της Θράκης, στη Μακεδονία και κυρίως στην Πελοπόννησο με τελικό σταθμό και κέντρο ιεραποστολικό την Πάτρα¹⁷. Οι περισσότεροι ιστορικοί τοποθετούν τον ευαγγελισμό των Πατρών από τον Πρωτόκλητο Απόστολο και την ίδρυση της τοπικής Χριστιανικής Εκκλησίας στην εποχή του Νέρωνα (54-68 μ.Χ.). Ο Άγιος Ανδρέας διάλεξε την Πάτρα ως κέντρο της ιεραποστολικής του δραστηριότητας, ως πόλη πολυάνθρωπη και ονομαστή για τους ειδωλολατρικούς της ναούς και τα αγάλματα, καθώς οι κάτοικοί της διακρίνονταν για τη θρησκευτική τους ευσέβεια, στην οποία και σχημάτισε τον πρώτο πυρήνα χριστιανών της περιοχής.

¹⁴ Αρχιμ. Νικοδήμου, «Βίος Συνοπικός του αγίου Αποστόλου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου» εν *Νέος Ναός*, σ. 33.

¹⁵ Π.Ν. Τρεμπέλα, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, σ. 19 κ.εξ και Ι. Σιδερόπουλου, *Ιεροί Ναοί των Πατρών*, σ. 15.

¹⁶ Αρχιμ. Νικοδήμου, «Βίος Συνοπικός του αγίου Αποστόλου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου» εν *Νέος Ναός*, σ. 35.

¹⁷ Π.Ν. Τρεμπέλα, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, σ. 24 κ.εξ.

Η δράση του επεκτάθηκε σε ολόκληρη την Αχαΐα¹⁸, αλλά με ορμητήριο την Πάτρα, όπου φιλοξενήθηκε στο σπίτι του Σωσσιού τον οποίο ο είχε θεραπεύσει από μία ανίατη ασθένεια¹⁹. Όταν πρωτοήρθε στην Πάτρα, τον καιρό του ανθύπατου Λεσβίου και του διαδόχου του Αιγεάτη, βρέθηκε αντιμέτωπος με την πολυθεΐα και ηθική χαλάρωση των κατοίκων της. Εκεί ο Απόστολος Ανδρέας μιλούσε για τον Χριστό θεραπεύοντας και θαυματουργώντας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η θεραπεία του παράλυτου υπηρέτη του Αιγεάτη, θαύμα που έγινε γνωστό σε ολόκληρη την πόλη και η γυναίκα του ανθύπατου Μαξιμίλλα θέλησε μέσω μιας υπηρέτριάς της, της Εφιδαμίας, να γνωρίσει περισσότερα για τον σπουδαίο αυτό άνδρα.

Μετά από λίγο καιρό η Μαξιμίλλα αρρώστησε από μία σοβαρή ασθένεια και κανένας από τους μεγαλύτερους γιατρούς της πόλης δεν κατάφερνε να τη θεραπεύσει. Απογοστευμένος και απελπισμένος ο άνδρας της έστειλε την Εφιδαμία να καλέσει τον Άγιο Ανδρέα ο οποίος έσπευσε αμέσως να την βοηθήσει και έπειτα από θερμή προσευχή στον Κύριο, τη θεράπευσε. Ο πνευματικά τυφλός όμως ανθύπατος, πιστεύοντας πως ο Ανδρέας ήταν μεγάλος γιατρός του προσέφερε αξιοζήλευτη χρηματική αμοιβή την οποία ο Άγιος αρνήθηκε. Παρ' όλα αυτά του δόθηκε η ευκαιρία να μιλήσει στον Αιγεάτη και στην γυναίκα του για τον Χριστό και το χαρμόσυνο μήνυμα της Αναστάσεώς του. Μετά από αυτό το θαύμα που διαδόθηκε σε όλη την πόλη, πλήθος Πατρινών συγκεντρώνονταν κοντά στην πηγή της Δήμητρας για να παρακολουθήσουν το κήρυγμά του. Ο Απόστολος δεν έπαψε να θαυματουργεί και να βαπτίζει. Τα θεόπνευστα λόγια του ημέρευαν τις πλανεμένες μέχρι εκείνη την στιγμή ψυχές των κατοίκων την Πάτρας, πολλαπλασιάζοντας έτσι τους χριστιανούς της πόλης.

Εκείνον τον καιρό ο Αιγεάτης έφυγε για την Ρώμη όπου τον κάλεσε ο αυτοκράτορας²⁰. Τότε ως αντικαταστάτης του ήρθε ο αδερφός του Στρατοκλής²¹, σπουδαίος και σοφός μαθηματικός και φιλόσοφος της Αθήνας. Ο Στρατοκλής είχε έναν υπηρέτη στον οποίο είχε ιδιαίτερη αδυναμία, και ονομαζόταν Αλκμάνας. Αυτός ο υπηρέτης έπασχε από

¹⁸ Βλ. γι' αυτήν Ι.Φ. Αθανασόπουλου, «Ιστορία και παράδοση για τη δράση του Αποστόλου Ανδρέα στον ευρύτερο αχαϊκό χώρο», *Αχαϊκά* 4 (2005), σ. 11 κ. εξ.

¹⁹ Αρχιμ. Νικοδήμου, «Βίος Συνοπικός του αγίου Αποστόλου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου» εν *Νέος Νάος*, σ. 36.

²⁰ Π.Ν. Τρεμπέλα, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, σ. 27 κ.εξ.

²¹ Αρχιμ. Νικοδήμου, «Βίος Συνοπικός του αγίου Αποστόλου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου» εν *Νέος Νάος*, σ. 36-37.

επιληψία. Ο Άγιος θεράπευσε με την Χάρη του Θεού τον Αλκμάνα κατά την διάρκεια μιας κρίσης του. Μετά απ' αυτό ο Ανδρέας βρήκε την ευκαιρία να κηρύξει στους αυλικούς και τους υπηρέτες του ηγεμόνα κι εκείνη την μέρα βαπτίστηκαν ο Στρατοκλής, η Μαξιμίλλα και η Εφιδαμία. Έτσι ο Απόστολος ήταν ελεύθερος πλέον να κηρύξει και στην ύπαιθρο των Πατρών.

Σύντομα όμως ο Αιγεάτης επέστρεψε από τη Ρώμη και όταν έμαθε τα συμβάντα οργίστηκε και στράφηκε εναντίον του Αγίου. Η Μαξιμίλλα πίεζε επιμόνως τον άνδρα της να αποδεχθεί το κήρυγμα του Ανδρέα και αρνιόταν να τον δεχτεί ως σύζυγό της αν δεν ασπάζοταν τη νέα θρησκεία. Η συμπεριφορά αυτή εξόργισε ακόμη περισσότερο τον ανθύπατο και παρ' όλα τα παρακάλια και τις εκκλήσεις της γυναίκας του διέταξε την σύλληψη και την φυλάκιση του Αποστόλου²². Παρά τις απειλές όμως του Αιγεάτη, ο Άγιος συνέχισε με παρρησία να κηρύττει ακόμα και από τη φυλακή στο λαό της Πάτρας, να θαυματουργεί και να συμβουλεύει τους πιστούς να κάνουν υπομονή και να παραμείνουν σταθεροί στην πίστη τους. Ο θαρραλέος Ανδρέας, παρά τις κακουχίες, ενδυνάμωνε πνευματικά τους χριστιανούς και τους δίδασκε τις αλήθειες του Ευαγγελίου. Στην φυλακή ο Απόστολος τέλεσε το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας και χειροτόνησε πρώτο Επίσκοπο των Πατρών τον Στρατοκλή. Μόλις το έμαθε ο Αιγεάτης διέταξε να βασανιστεί ο Άγιος. Τα βασανιστήρια και οι δοκιμασίες όμως δεν έκαμψαν το ακλόνητο φρόνημά του, αφού γνώριζε πως όλα αυτά δεν μπορούσαν να συγκριθούν με την μέλλουσα δόξα του Παραδείσου. Τότε ο αδιάτακτος ηγεμόνας διέταξε να σταυρωθεί²³ ο Άγιος Ανδρέας χιαστί δηλαδή σε σταυρό σχήματος Χ. Ο Απόστολος χάρηκε όταν αντίκρισε τον σταυρό γιατί θυμήθηκε τον μαρτυρικό θάνατο του Ιησού κι αφού εγκωμίασε και ευλόγησε το όργανο του βασανιστηρίου του προσευχήθηκε με θέρμη²⁴. Αφού ευλόγησε τους πιστούς, μέσα σε ατμόσφαιρα συγκινήσεως και θαυμασμού, υπέστη σε προχωρημένη ηλικία, με αγαλλίαση το μαρτύριο της σταυρώσεως. Η σταύρωσή του έγινε στον τόπο όπου ορθώνεται σήμερα ο πάνσεπτος ναός Του, κοντά στο αρχαίο ιερό της Δήμητρας. Ο Άγιος δηλαδή σταυρώθηκε στον τόπο όπου κήρυττε, κοντά στην παραλία. Πάνω στον σταυρό, παρά τους

²² Π.Ν. Τρεμπέλα, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, σ. 34 κ. εξ.

²³ Αρχιμ. Νικοδήμου, «Βίος Συνοπικός του αγίου Αποστόλου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου» εν *Νέος Ναός*, σ. 37.

²⁴ Π.Ν. Τρεμπέλα, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, σ. 39 κ. εξ.

φριχτούς του πόνους, συνέχισε να διδάσκει τους κατοίκους της Πάτρας²⁵. Μετά από τέσσερις μέρες και έπειτα από τα παρακάλια της Μαξιμίλλας ο Αιγεάτης αποφάσισε να κατεβάσει τον Ανδρέα από τον σταυρό. Μόλις το έμαθε αυτό ο Απόστολος, θέλοντας να πάει όσο το δυνατόν γρηγορότερα στον Κύριο, προσευχήθηκε και κοιμήθηκε εν ειρήνη το 66 μ. Χ., σε ηλικία περίπου ογδόντα χρονών.

Μετά την σταύρωση ο Στρατοκλής, πρώτος επίσκοπος και επικεφαλής της τοπικής Εκκλησίας των Πατρών, έσπευσε να αποσπάσει από τον Σταυρό το σώμα του Αποστόλου. Ο Αιγεάτης αντιστάθηκε στην αρχή αλλ' επειδή από τους πιστούς γινόταν θόρυβος τελικά συγκατένευσε. Το σεπτό σώμα του Αγίου τελικά παρέλαβαν με σεβασμό από τον σταυρό ο επίσκοπος Στρατοκλής και η Μαξιμίλλα και το ενταφίασαν με τιμές σε ιδιαίτερο λίθινο μνήμα κοντά στη θέση του Μαρτυρίου Του, λίγα μέτρα μακριά από την ακρογιαλιά. Αργότερα στον τάφο του Αγίου, ο οποίος θεωρείται έκτοτε πολιούχος των Πατρών, κτίστηκε η περίφημη Βασιλική του Αγίου Ανδρέα, του οποίου η μνήμη εορτάζεται στις 30 Νοεμβρίου.

Απολυτίκιο Ἦχος δ΄

**Ὡς τῶν Ἀποστόλων Πρωτόκλητος
καὶ τοῦ Κορυφαίου ἀυτάδελφος,
τῷ Δεσπότῃ τῶν ὅλων, Ἀνδρέα ἱκέτευε,
εἰρήνῃ τῇ οἰκουμένην δωρήσασθαι
καὶ ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὸ μέγα ἔλεος.**

²⁵Π.Ν. Τρεμπέλα, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, σ. 40 κ. εξ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ ΩΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗ (64-732 μ.Χ)

Ο χώρος εντός του οποίου ιδρύθηκε και λειπούργησε η Επισκοπή των Πατρών²⁶ υπήρξε η περιοχή της επαρχίας Αχαΐας καθώς και η ομώνυμη πόλη, μια από τις σημαντικότερες πόλεις του ελλαδικού χώρου. Η θρησκευτική ζωή των κατοίκων ήταν πλούσια και έντονη με διαδεδομένη τη λατρεία ελληνικής και ρωμαϊκής προέλευσης θεοτήτων προς τιμή των οποίων τελούνταν και οργανώνονταν λαμπρές θρησκευτικές εορτές²⁷.

Η ίδρυση και η θεμελίωση της Επισκοπής των Πατρών έχει τις ρίζες της βαθιά μέσα στους Χριστιανικούς αιώνες. Είναι μια από τις παλαιότερες του ελλαδικού χώρου και έχει γράψει περίλαμπρη εκκλησιαστική και εθνική ιστορία. Ευτύχησε να πηδαλιουχείται κατά καιρούς από ιεράρχες που διακρίνονταν για τη βαθιά τους πίστη στο Θεό και την αγάπη τους προς την Εκκλησία και το Έθνος, για την αρετή τους, για τη θεολογική και φιλοσοφική τους μόρφωση και την παιδεία, για την εργατικότητα και την δραστηριότητα τους²⁸. Είναι απόλυτα βέβαιο ότι η τοπική Εκκλησία των Πατρών οφείλει την ίδρυση της στον Απόστολο Ανδρέα²⁹, ο οποίος χειροτόνησε τον πρώτο της επίσκοπο Στρατοκλή³⁰ με

²⁶ Για την Επισκοπή Πατρών βλ. τη μελέτη του π. Ε.Κ. Πριγκιπάκη, *Η Επισκοπή Πατρών. Συμβολή στην ιστορία της πρώτης Περιόδου της τοπικής Εκκλησίας των Πατρών από το Β΄ ήμισυ του 1^{ου} έως και το Α΄ ήμισυ του 8^{ου} αι. μ. Χ.*, Πάτρα 2011, σσ. 110. Πρβλ και την παλαιότερη μελέτη του Κ.Ν. Τριανταφύλλου, «Η αποστολική Εκκλησία των Πατρών κατά τους τέσσερας πρώτους αιώνες της», *Αχαϊκά* 3 (2005), σ. 51-57.

²⁷ π. Ε.Κ., Πριγκιπάκη, *Η Επισκοπή Πατρών*, σ. 28.

²⁸ Λεωνίδας Μαργαρίτης, «Επισκοπή των Πατρών» (Βιβλιοπαρουσίαση).

²⁹ Κ.Ν. Τριανταφύλλου, «Η αποστολική Εκκλησία των Πατρών κατά τους τέσσερας πρώτους αιώνες της», *Αχαϊκά* 3 (2005), σ. 54.

³⁰ Κ.Ν. Τριανταφύλλου, *Ιστορικών Λεξικόν των Πατρών. Ιστορία της επαρχίας Πατρών από της Αρχαιότητας έως σήμερον κατά αλφαριθμητικήν ειδολογικήν κατάταξιν*, Πάτραι 1998², σ. 256.

τον οποίο ξεκινά ουσιαστικά ο βίος της ως επισκοπής μέχρι τον 8^ο αιώνα³¹. Η χειροτονία του από τον Απόστολο Ανδρέα έγινε λίγο πριν από τον μαρτυρικό του θάνατο μετά τα μέσα του 1^{ου} αιώνα³², προκειμένου να συνεχίσει το ιεραποστολικό έργο του αποστόλου και να αντιμετωπίσει τις ποικίλες δυσκολίες της τοπικής Εκκλησίας.

Η περιοχή οργανώθηκε σχετικά νωρίς κατά τον πρωτοχριστιανικό τρόπο ως μια υπό τον επίσκοπο εκκλησιαστική κοινότητα σε Επισκοπή³³ και περιέλαβε εκτός από την πόλη και την ύπαιθρο περιοχή. Παρόλο που παραμένουν άγνωστα τα περισσότερα από τα ονόματα των επισκόπων της, είναι βέβαιη η αδιάλειπτη παρουσία και η δραστηριότητα επισκόπου στην περιοχή, ο οποίος από τον 3^ο αιώνα και κυρίως μετά την καθιέρωση του μητροπολιτικού συστήματος το 325³⁴ υπήχθη κανονικά στο μητροπολιτικό Κορίνθου³⁵, δηλαδή στον επίσκοπο της πρωτεύουσας της επαρχίας Αχαΐας.

Οι τέσσερις πρώτοι αιώνες του βίου της Επισκοπής συνιστούν την κατεξοχήν περίοδο της οργανωτικής της συγκρότησης, με κύρια δραστηριότητα το εντατικό ιεραποστολικό έργο και χαρακτηρίζονται γενικώς από ηρεμία στους κόλπους της. Η Εκκλησία των Πατρών³⁶, κατ' αυτήν την περίοδο, θέτει με μεθοδικότητα τις βάσεις για την εκρηκτική όπως φαίνεται ανάπτυξη κατά τους αιώνες από τον 5^ο ως τον 6^ο, κατά τους οποίους γνωρίζει αλματώδη πρόοδο, ανάπτυξη και ακμή σε όλους τους τομείς του εκκλησιαστικού έργου σε ολόκληρη τη δικαιοδοσία της που περιελάμβανε εξ αρχής εκτός από το αστικό κέντρο και την ύπαιθρο περιοχή των Πατρών. Τούτο τεκμαίρεται³⁷ σαφώς από τον αριθμό και τις θέσεις των θρησκευτικών λατρευτικών κτισμάτων, μέσω των οποίων υποδηλώνεται ότι το χριστιανικό στοιχείο πρέπει να γνώρισε σταθερά

³¹ Π.Ν. Τρεμπέλα, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, σ. 36-37 και Σ.Ν. Θωμόπουλου, *Ιστορία της πόλεως Πατρών από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1821*, Α', Πάτρα 1998², σ. 257 και 265.

³² Ι.Φ. Αθανασόπουλου, «Ιστορία και παράδοση για τη δράση του Αποστόλου Ανδρέα στον ευρύτερο αχαϊκό χώρο», *Αχαϊκά* 4 (2005), σ. 12.

³³ Σ.Ν. Θωμόπουλου, *Ιστορία της πόλεως Πατρών*, σ. 265. Α. Λαμπροπούλου - Α. Μουτζάλη, «Η πόλη των Πατρών κατά την παλαιοχριστιανική και τη βυζαντινή περίοδο», εν *Πάτρα*, σ. 56-99 και Ι.Φ. Αθανασόπουλου, «Συνοπτική ιστορική επισκόπηση της αποστολικής Εκκλησίας των Πατρών», εν *Νέος Νάος*, σ. 43.

³⁴ Π. Ε.Κ. Πριγκιπάκη, «Συμβολή στην ιστορία της Επισκοπής Πατρών κατά τον 6^ο αιώνα», *Αχαϊκά* 17 (2010), σ. 21.

³⁵ Κ.Ν. Τριανταφύλλου, «Η αποστολική Εκκλησία των Πατρών κατά τους τέσσερα πρώτους αιώνες της», *Αχαϊκά* 3 (2005), σ. 56.

³⁶ Κ.Ν. Τριανταφύλλου, *Ιστορικό Λεξικό των Πατρών*, σ. 113.

³⁷ Λεωνίδας Μαργαρίτης, «Η Επισκοπή των Πατρών», (Βιβλιοπαρουσίαση).

θρησκευτική άνθιση μετά τα τέλη του 4^{ου} αιώνα κάτι που σημαίνει, όσον αφορά την πόλη, ότι στις αρχές του 8^{ου} αι. σχεδόν ολόκληρος ο πληθυσμός της θα είχε ενταχθεί πλέον στην Εκκλησία, ενώ στην ύπαιθρο περιοχή, όπου η δραστηριότητα για την ανοικοδόμηση εκκλησιαστικών συγκροτημάτων φαίνεται να ήταν περιορισμένη σε σχέση με το ποσοστό των χριστιανών, ο αριθμός τους θα πρέπει να ήταν αναλογικά μικρότερος.

Κέντρα του ευρύτερου πνευματικού και φιланθρωπικού έργου της Επισκοπής των Πατρών μετά τον 5^ο αιώνα αποτέλεσαν οπωσδήποτε τα λατρευτικά της οικοδομήματα³⁸ με κυρίαρχα τα εντυπωσιακά συγκροτήματα των πολυάριθμων βασιλικών, κυρίως στην πόλη και δευτερευόντως στην ύπαιθρο περιοχή, οι θέσεις των οποίων υπογραμμίζουν αφενός μεν τον ιεραποστολικό τους χαρακτήρα και προσανατολισμό με σκοπό την διάδοση του κηρύγματος του Ευαγγελίου στα όρια της Επισκοπής, αφετέρου δε το πολυάνθρωπο πλέον, την ευρωστία και τη ζωτικότητα του χριστιανικού στοιχείου της περιοχής, καθώς και την απρόσκοπτη συνέχιση του βίου της τοπικής Εκκλησίας, η οποία επιτελούσε³⁹ οπωσδήποτε κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες τουλάχιστον, σοβαρό λατρευτικό, ιδιαίτερα σπουδαίο πνευματικό και σημαντικό φιλανθρωπικό έργο.

Η λατρεία και ο πνευματικός βίος στην Επισκοπή Πατρών πρέπει να γνώρισαν μεγάλη πρόοδο μετά τον 5^ο αι. Η λατρευτική ζωή ιδιαίτερα δε η ευχαριστιακή συμμετοχή⁴⁰ με την ταυτόχρονη ακρόαση οικοδομητικού κηρύγματος εκ μέρους των μελών της τοπικής Εκκλησίας θα πρέπει να υπήρξε συχνή και διαρκής, κάτι που επιβεβαιώνει όχι μόνο ο μεγάλος αριθμός των λατρευτικών οικοδομημάτων, αλλά και η πρόσφατη ανακάλυψη της σφραγίδας ευχαριστιακού άρτου⁴¹ από τα τέλη του 6^{ου} ή τις αρχές του 7^{ου} αι. Το γεγονός πιστοποιεί με έμφαση ότι η εκκλησιαστική κοινότητα της πόλεως ήταν πράγματι πολυάνθρωπη, για την ικανοποίηση των αναγκών της οποίας ήταν απαραίτητη η παραγωγή αυξημένης ποσότητας ευχαριστιακών άρτων, κάτι που αποτελεί ισχυρή μαρτυρία για τη βαθιά χριστιανική ευσέβεια και πνευματικότητα των χριστιανών της πόλεως.

³⁸ Σ.Ν. Θωμόπουλου, *Ιστορία της πόλεως Πατρών*, σ. 644.

³⁹ Λεωνίδας Μαργαρίτης, «Η Επισκοπή των Πατρών», (Βιβλιοπαρουσίαση).

⁴⁰ Α.Γ., Μουτζάλη, «Η πόλη των Πατρών κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο», εν *Αρχαία Αχαΐα*, σ. 259-264.

⁴¹ Α. Κουμούση - Α. Μουτζάλη, «Παλαιοχριστιανική σφραγίδα ευχαριστιακού Άρτου από την Πάτρα», *Σύμμεικτα* 17 (2007), σ. 9-22.

Αξιοσημείωτη, μετά κυρίως τον 4^ο ή και τον 5^ο αιώνα, θα πρέπει να υπήρξε η συμβολή στην πνευματική στήριξη και προκοπή του πληρώματος της τοπικής Εκκλησίας των Πατρών, η ανάπτυξη του κοινοβιακού μοναχισμού⁴² στις τουλάχιστον δύο μονές που θα πρέπει να λειτουργούσαν εκείνη την εποχή, η πρώτη από τις οποίες βρισκόταν πολύ κοντά στην πόλη και συγκεκριμένα στη θέση της σημερινής Μονής Γηροκομείου και η δεύτερη στην ύπαιθρο, κοντά στο Σανταμέρι, στη θέση της σημερινής Μονής Μαρίτσας⁴³.

Ο θεολογικός προβληματισμός γύρω από το υφιστάμενο ήδη από τον 5^ο αι. χριστολογικό πρόβλημα, όσον αφορά τον τρόπο της υπάρξεως και ενώσεως των δύο φύσεων, θείας και ανθρώπινης, στην υπόσταση του Θεού Λόγου, πρέπει να ήταν επίσης έντονος στην Επισκοπή, γεγονός που αποτυπώνεται στην παράσταση της σφραγίδας του ευχαριστιακού άρτου⁴⁴.

Το φιλανθρωπικό έργο της Επισκοπής Πατρών, τέλος, πρέπει να ήταν εξαιρετικά σημαντικό και ποικίλο, με κέντρα κυρίως τα αίθρια των βασιλικών, των οποίων την ευθύνη είχαν οι διάκονοι ως υπεύθυνοι της φιλανθρωπικής διακονίας στην κάθε ενορία, καθώς και στις υπάρχουσες δύο μοναστικές κοινότητες, στις Μονές Γηροκομείου και Μαρίτσας⁴⁵. Στην επιτέλεση του φιλανθρωπικού έργου αποφασιστικής σημασίας ήταν, όπως φαίνεται, η παρουσία και η δράση εκτός από τους διακόνους και των διακονισσών, για την ύπαρξη των οποίων γνωρίζουμε από την αναφορά στη «θεοφιλεστάτη» διάκονο των Πατρών Αγγριπιανή⁴⁶. Η εν

⁴²Οι απαρχές του μοναχισμού στην επισκοπή Πατρών τοποθετούνται από την Α.Ι. Λαμπροπούλου, («Ο Μοναχισμός στην Αχαΐα κατά τη Μεσοβυζαντινή Περίοδο. Συνθήκες εξάπλωσης και ανάπτυξης», εν *Μοναχισμός*, σ. 106) στις αρχές του 4^{ου} αι. Επίσης βλ. Α. Λαμπροπούλου-Α. Μουτζάλη, «Η πόλη των Πατρών κατά την παλαιοχριστιανική και τη βυζαντινή περίοδο», εν *Πάτρα*, σ. 68. π. Ε.Κ. Πριγκιπάκη, «Συμβολή στην ιστορία της Επισκοπής Πατρών κατά τον 6^ο αιώνα», *Αχαϊκά* 17 (2010), σ. 24 και γενικώς Α.Ι. Λαμπροπούλου, «Ο Μοναχισμός...», εν *Μοναχισμός*, σ. 87-112. Της Αυτής, *Ο Ασκητισμός στην Πελοπόννησο κατά τη Μέση Βυζαντινή Περίοδο*, Αθήνα 1994.

⁴³Α.Ι. Λαμπροπούλου, «Ο Μοναχισμός στην Αχαΐα κατά τη Μεσοβυζαντινή Περίοδο. Συνθήκες εξάπλωσης και ανάπτυξης», εν *Μοναχισμός*, σ. 89. Κ.Ν. Τριανταφύλλου, *Ιστορικών Λεξικόν των Πατρών*, σ. 230. Α. Λαμπροπούλου-Α. Μουτζάλη, «Η πόλη των Πατρών κατά την παλαιοχριστιανική και τη βυζαντινή περίοδο», εν *Πάτρα*, σ. 68 και π. Ε.Κ. Πριγκιπάκη, «Συμβολή στην ιστορία της Επισκοπής Πατρών κατά τον 6^ο αιώνα», *Αχαϊκά* 17 (2010), σ. 24.

⁴⁴π. Ε.Κ. Πριγκιπάκη, *Η Επισκοπή Πατρών*, σ. 69.

⁴⁵π. Ε.Κ. Πριγκιπάκη, «Συμβολή στην ιστορία της Επισκοπής Πατρών κατά τον 6^ο αιώνα», *Αχαϊκά* 17 (2010), σ. 24.

⁴⁶π. Ε.Κ. Πριγκιπάκη, «Συμβολή στην ιστορία της Επισκοπής Πατρών κατά τον 6^ο αιώνα», *Αχαϊκά* 17 (2010), σ. 37 κ. εξ.

λόγω πολυσήμαντη μαρτυρία επιβεβαιώνει σαφώς την ύπαρξη και δραστηριότητα διακονισσών στην Επισκοπή, με την επιτέλεση πιθανότατα εκ μέρους τους πλούσιας κοινωνικής διακονίας και προσφοράς στον τομέα της υποστήριξης των γυναικών της περιοχής, υπό την καθοδήγηση των πρεσβυτέρων και κυρίως του Επισκόπου, κάτι που όχι μόνο καταδεικνύει τη λειτουργία του θεσμού των διακονισσών στην Επισκοπή μετά τον 4^ο αιώνα, αλλά επιβεβαιώνει και την επιτέλεση σπουδαίου και πολυδιάστατου κοινωνικού έργου από την τοπική Εκκλησία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΑΝΔΡΙΑΝΗ ΣΟΛΩΜΟΥ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ ΩΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗ ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ (732-1180 μ.Χ)

I. Η Αρχιεπισκοπή Πατρών (732-αρχές 9^{ου} αι.)

Η Εκκλησία των Πατρών μέχρι το 732 ή 733 ήταν οργανωμένη ως Επισκοπή που υπαγόταν στη μητρόπολη Κορίνθου και μέσω της Κορίνθου στον πατριαρχικό θρόνο της Ρώμης, στον οποίο υπαγόταν ολόκληρο το Ανατολικό Ιλλυρικό. Λόγω της εικονόφιλης στάσης του θρόνου της Ρώμης, η εκκλησιαστική εξάρτηση ολόκληρου του Ανατολικού Ιλλυρικού αφαιρείται από τον πάπα ως πατριάρχη της Δύσης με παρέμβαση του αυτοκράτορα Λέοντα Γ' του Ίσαυρου (717-741) και υπάγεται έκτοτε στον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα πολλές από τις σημαντικότερες επισκοπές να προαχθούν σε αυτοκέφαλες αρχιεπισκοπές μεταξύ των οποίων και η Εκκλησία των Πατρών, η ανύψωση της οποίας σε αρχιεπισκοπή συνδέεται πιθανότατα, εκτός από την ακμή της, και με την ανεπτυγμένη πλέον παράδοση για την ίδρυσή της από τον Απόστολο Ανδρέα και το μαρτύριό του στην πόλη της Πάτρας⁴⁷. Γνωστός από την περίοδο αυτή είναι ο τελευταίος αρχιεπίσκοπος Πατρών Αθανάσιος, που ονομάστηκε και μητροπολίτης, ενώ στη διοικητική της δικαιοδοσία τέθηκαν οι επισκοπές Μεθώνης, Κορώνης και Λακεδαιμονίας. Την Εκκλησία των Πατρών ως αρχιεπισκοπή γνωρίζουμε τέλος και από τα πρακτικά της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου το 787 μ.Χ.

II. Η Ιερά Μονή Γηροκομείου

Κατά την περίοδο αυτή φαίνεται να ακμάζει η σπουδαία Μονή του Γηροκομείου. Η Ιερά Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Γηροκομπίτσας

⁴⁷ Ι.Φ. Αθανασόπουλου, «Συνοπτική ιστορική επισκόπηση της αποστολικής Εκκλησίας των Πατρών», εν *Νέος Νάος*, σ. 44.

Πατρών, η γνωστή ως Μονή Γηροκομείου⁴⁸, ιδρύθηκε πριν το 10^ο αι. Στον τόπο όπου είναι κτισμένη σήμερα η Μονή, υπήρχε κατά την προ-χριστιανική εποχή αρχαιοελληνικός ναός, ίσως της θεάς Αρτέμιδας. Παλιά προφορική παράδοση μάλιστα συνδέει το χώρο όπου ιδρύθηκε η Μονή με τον Άγιο Μεγαλομάρτυρα Αρτέμιο, ο οποίος στα μέσα περίπου του 4^{ου} αι., ως απεσταλμένος του αυτοκράτορα, παρέμεινε στην πόλη και μετέφερε το λείψανο του Αγίου Ανδρέα στην Κωνσταντινούπολη.

Στη θέση της σημερινής Μονής υπήρχε και λειτουργούσε μοναστική κοινότητα ή μονή μετά τον 5^ο αι., οπότε ο Χριστιανισμός είχε εξαπλωθεί στην περιοχή της σημερινής επαρχίας Πατρών. Η προσφορά της Μονής στους μετέπειτα χρόνους θα πρέπει να ήταν σημαντική στο έργο της τοπικής Εκκλησίας, κάτι που εκτός των άλλων δηλώνεται και από την ονομασία της, η οποία συνδέεται με το φιλανθρωπικό έργο, δηλαδή με τη λειτουργία γηροκομείου.

Παρά τη σημαντική προσφορά της Μονής, διασώζονται ελάχιστα στοιχεία για την ιστορία της μέχρι τις αρχές του 13^{ου} αι., οπότε έχουμε την πληροφορία, ότι το 1204, έτος κατά το οποίο καταλήφθηκε η Πάτρα από τους Φράγκους, βρισκόταν σε μεγάλη ακμή, γι' αυτό και τα διάφορα ιεροπολεμικά τάγματα της Δύσης φιλονικούσαν μεταξύ τους για την κατοχή της. Η εγκατάσταση των Φράγκων στη Μονή εξανάγκασε την ορθόδοξη αδελφότητά της να φύγει, διότι αν έμενε, έπρεπε να προσχωρήσει στο Ρωμαιοκαθολικισμό. Διασώζεται επίσης η πληροφορία ότι για κάποιο χρονικό διάστημα η Μονή υπήρξε «βασιλική», εφόσον τέθηκε κάτω από την προστασία του Δεσπότη του Μυστρά. Η προστασία των Δεσποτών του Μυστρά θα επέτρεψε προφανώς πάλι την εγκατάσταση αδελφότητας και την ακμή της Μονής, με σημαντική προσφορά στο πνευματικό έργο της αρχιεπισκοπής και της μητροπόλεως πλέον των Παλαιών Πατρών, μέχρι και την υποδούλωση της περιοχής στους Τούρκους το 1461.

⁴⁸ Για τη Μονή βλ. Κ.Ν. Τριανταφύλλου, *Ιστορία της Βυζαντινής Μονής Γηροκομείου Πατρών*, Πάτραι 1954. Κ.Ν. Τριανταφύλλου, *Ιστορικών Λεξικών των Πατρών. Ιστορία της επαρχίας Πατρών από της Αρχαιότητας έως σήμερα κατά αλφαβητικήν ειδολογικήν κατάταξιν*, Πάτραι 19802, σ. 80 κ. εξ. Α.Ι. Λαμπροπούλου, *Ο Ασκητισμός στην Πελοπόννησο κατά τη Μέση Βυζαντινή Περίοδο*, Αθήνα 1994. Ε.Χρ. Μαρινέλλη, *Παναγία η Γηροκομίτσα. Το Ιστορικό Μοναστήρι της Πάτρας*, Πάτραι 2003². Α.Ι. Λαμπροπούλου, «Ο Μοναχισμός στην Αχαΐα κατά τη Μεσοβυζαντινή Περίοδο. Συνθήκες εξάπλωσης και ανάπτυξης», εν Β. Κόντη, (επιμ.), *Ο Μοναχισμός στην Πελοπόννησο 4ος -15ος αι.*, (Διεθνή Συμπόσια 14), έκδ. ΕΙΕ/ΙΒΕ, Αθήνα 2004, σ. 87-112. Α. Λαμπροπούλου- Α. Μουτζάλη, «Η πόλη των Πατρών κατά την παλαιοχριστιανική και τη βυζαντινή περίοδο», εν *Πάτρα. Από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, επιμ. Τ.Ε. Σκλαβενίτη-Κ.Σ. Στάικου, Αθήνα 2005, σ. 56-99.

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας η Μονή υπέστη πολλές δοκιμασίες λόγω της απελευθερωτικής της δράσης, με αποκορύφωμα την πυρπόλησή της από τους Τουρκαλβανούς τη Μ. Παρασκευή, στις 13 Απριλίου 1770 κατά τα Ορλωφικά, καθώς υπήρξε ένα από τα κέντρα της επανάστασης κατά του τουρκικού ζυγού. Λόγω της δραστηριότητάς της για την απελευθέρωση της Ελλάδας, πυρπολήθηκε για δεύτερη φορά την Κυριακή των Βαΐων, στις 3 Απριλίου 1821. Την περίοδο της Επανάστασης για την απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό έγινε θέατρο πολλών μαχών, με περισσότερο σπουδαία και κρίσιμη για την έκβαση του Αγώνα εκείνη στις 9ης Μαρτίου 1822, που έληξε με περιφανή νίκη των ελληνικών δυνάμεων, με επικεφαλής το στρατηγό Θεόδωρο Κολοκοτρώνη.

Θα πρέπει να αναφερθεί τέλος ότι το παλαιό Καθολικό της Μονής, δηλαδή ο κεντρικός της ναός, ήταν βυζαντινού ρυθμού με τρουύλλο και κίονες, που πιθανότατα ανήκαν στην πρωτοχριστιανική βασιλική, η οποία υπήρχε στο χώρο της Μονής. Το παλαιό αυτό Καθολικό κατέπεσε το 1806 έπειτα από σεισμό και στη θέση του ανοικοδομήθηκε λίγο αργότερα το σημερινό, που ανήκει στο ρυθμό της Δρομικής Βασιλικής. Υπόλειμμα του παλαιού καθολικού και, ίσως, της πρωτοχριστιανικής βασιλικής αποτελεί και το μαρμάρينو ανάγλυφο με σταυρούς και άλλα σχέδια, που βρίσκεται σήμερα τοποθετημένο στον τοίχο της κεντρικής σκάλας της Μονής, το οποίο χρονολογείται στον 9^ο ή το 10^ο αι., πιθανόν όμως να είναι παλαιότερο. Ο σημερινός Ναός, το Καθολικό, όπως και τα κελλιά κτίσθηκαν από το 1833 ως το 1836.

III. Η Μητρόπολη Πατρών (αρχές 9^{ου} αι. - 1180 μ. Χ)

Η Εκκλησία των Πατρών παρέμεινε αρχιεπισκοπή για εβδομήντα περίπου χρόνια, δηλαδή από το 732 μέχρι το 805 ή 806 οπότε ανυψώθηκε σε Μητρόπολη. Την πληροφορία γι' αυτό έχουμε από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ' τον Πορφυρογεννητο. Γράφοντας προς τον υιό του Ρωμανό, αφηγείται την πολιορκία των Πατρών από τους Σλάβους και τους Σαρακηνούς την εποχή του αυτοκράτορα Νικηφόρου του Α' το 805 και την ήττα τους χάρη στον ηρωισμό των κατοίκων της πόλης με τη βοήθεια του πολιούχου της Αγ. Ανδρέα. Αυτό ήταν η αφορμή ώστε το 806 η Αρχιεπισκοπή να ανυψωθεί σε Μητρόπολη Πατρών⁴⁹ και να παραμείνει μέχρι το 1180, οπότε διαθέτουμε μαρτυρία για τη μετονομασία της σε μητρόπολη Παλαιών Πατρών. Η νίκη των Πατρέων κατά των Σλά-

⁴⁹ Ι. Σιδερόπουλου, *Ιεροί Ναοί των Πατρών*, σ. 45.

βων το 805 «διά τολμηράς εξόδου των κατοίκων επικαλεσθέντων την βοήθειαν του πολιούχου των Αγίου Ανδρέου» συνετέλεσε ακόμη περισσότερο στην ακμή των Πατρών και την ανάδειξή τους σε εκκλησιαστικό κέντρο. Στις πηγές βρίσκουμε το όνομα του πρώτου μητροπολίτη Αθανασίου, όπως και του Θεόδωρου Σανταβαρηνού. Επίσης γνωρίζουμε το μητροπολίτη Σάββα που έλαβε μέρος το 879-880 στη Γενική Σύνοδο που συγκάλεσε ο πατριάρχης Μέγας Φώτιος. Γνωστοί είναι επίσης από την περίοδο αυτή και οι μητροπολίτες Ανδρέας, Γαβριήλ Μορμόριος, Κωνσταντίνος, Ευάρεστος, Νικήτας ο Σύγγελος, Λέων, Πέτρος, Φίλιππος, Κωνσταντίνος και Θέων.

IV. Αρέθας Μητροπολίτης Καισαρείας, ο Πατρεύς (850-935)

Η επιφανέστερη μορφή της περιόδου αυτής όμως υπήρξε ο καταγόμενος από την Πάτρα μητροπολίτης Καισαρείας Αρέθας⁵⁰, ο οποίος ανήκει στις μεγάλες πνευματικές μορφές της ιστορίας ως γνήσιο τέκνο του υψηλού πνευματικού κλίματος του Βυζαντίου. Θεωρείται ένας από τους διαπρεπέστερους λογίους της Μεσοβυζαντινής Περιόδου και από τους πρωτεργάτες της αναβίωσης των κλασσικών σπουδών στο Βυζάντιο. Γεννήθηκε γύρω στο 850 στην Πάτρα και γι' αυτό ονομαζόταν Πατρεύς. Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε στη γενέτειρά του. Ανώτερες σπουδές πραγματοποίησε στην Κωνσταντινούπολη κοντά στο μεγάλο λόγιο πατριάρχη Φώτιο. Ο φωτισμένος δάσκαλος και ιεράρχης μύησε το νεαρό και ανήσυχο Αρέθα στην αναζήτηση της αλήθειας μέσω της ευαγγελικής διδασκαλίας και της αρχαιοελληνικής σκέψης. Ο Μέγας Φώτιος έπεισε τον Αρέθα, όπως και πλήθος άλλων φιλομαθών νέων, για την ανάγκη στροφής και προς τις κλασσικές σπουδές, παράλληλα με τη θεολογία, για τη δημιουργία ενός νέου ανθρωπιστικού ιδεώδους, γεγονός που υπήρξε η αφετηρία της λεγόμενης αναγέννησης των κλασσικών γραμμάτων στο Βυζάντιο.

Η ανώμαλη πολιτική και κυρίως η εκκλησιαστική κατάσταση που επικρατούσε στην Κωνσταντινούπολη κατά τη διάρκεια των σπουδών του, δεν άφησε τον Αρέθα αδιάφορο. Έλαβε ενεργό μέρος υπέρ του δασκάλου του Φωτίου κατά τις διώξεις του, γεγονός που συντέλεσε ώστε να γίνει γνωστός στους ηγετικούς κύκλους της πρωτεύουσας και να εκτιμηθούν τα σπάνια χαρίσματα και η λαμπρή του μόρφωση. Έτσι εισήλθε στις τάξεις του κλήρου το 888 και γύρω στο 900 ή 902 εξελέγη Μητρο-

⁵⁰ Για το βίο και το έργο του Αρέθα βλ. γενικά P. Lemerle, *Ο Πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός*, μτφ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Αθήνα 1985, σελ. 186 κ. εξ. H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Β', Αθήνα 1997.

πολίτης Καισαρείας, όπου έμεινε ως το θάνατό του το 935. Η ποιμαντική του δράση υπήρξε σπουδαία και πολύπλευρη στην επαρχία του, στην οποία ανέπτυξε έντονη εκκλησιαστική, πνευματική, μορφωτική, κοινωνική και πολιτική δραστηριότητα. Η οξύνοιά του, η πολύπλευρη μόρφωσή του, η ευρύτητα της σκέψης του, η προσωπική του ακτινοβολία και το κύρος του τον κατέστησαν εξέχουσα μορφή πνευματικού άνδρα της εποχής του. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκε τόσο από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, όσο και από την πολιτική ηγεσία σε πάμπολλες διπλωματικές αποστολές για τη διευθέτηση σπουδαίων εκκλησιαστικών και πολιτικών ζητημάτων της αυτοκρατορίας.

Εκτός από την σπουδαία ποιμαντική του δραστηριότητα, ο Αρέθας συνέβαλε αποφασιστικά και στην καλλιέργεια των κλασσικών σπουδών. Υπήρξε γνήσιος συνεχιστής του πνευματικού και μορφωτικού έργου του δασκάλου του Μεγάλου Φωτίου. Αναδείχτηκε σε έναν από τους σπουδαιότερους συλlobάτες του βυζαντινού ανθρωπισμού και της κλασσικής αναγέννησης, η οποία εγκαινιάστηκε στην εποχή των Μακεδόνων και συνεχίστηκε ως την άλωση. Ο φωτισμένος Πατρέας ιεράρχης, χωρίς να παραμελεί τα ποιμαντικά του καθήκοντα, αφιερώθηκε με πάθος στη συλλογή, συντήρηση, αντιγραφή και διάδοση έργων των αρχαίων Ελλήνων και των εκκλησιαστικών συγγραφέων. Πολύ σύντομα δημιούργησε την περίφημη «Βιβλιοθήκη» του, αποτελούμενη από πολλά χειρόγραφα έργων της κλασσικής αρχαιότητας και της πρωτοχριστιανικής περιόδου. Επίσης επιδόθηκε με πάθος στην ερμηνεία των έργων της κλασσικής και μετακλασσικής αρχαιότητας. Σπουδαία υπήρξαν τα προλεγόμενα, τα σχόλια, τα υπομνήματα και οι διορθώσεις του στα έργα των αρχαίων φιλοσόφων. Ταυτόχρονα οργάνωσε πολυπληθές επιτελείο ταχυγράφων και καλλιγράφων αντιγραφέων με επικεφαλής τον Γρηγόριο Βαάνη, οι οποίοι αντέγραφαν παλαιούς σπάνιους και δυσεύρετους κώδικες, τους οποίους ανακάλυψε με πολύ κόπο. Η πλούσια συλλογή του περιλάμβανε έργα φιλοσοφικά, γραμματικά, λεξικογραφικά, μαθηματικά, γεωγραφικά, έργα των σοφιστών, ρητόρων και ποιητών. Χάρη στην Βιβλιοθήκη του Αρέθα διασώθηκε το μεγαλύτερο μέρος των έργων του Πλάτωνα, του Λουκιανού, του Πausανία, του Κυρίλλου Αλεξανδρείας, κ.ά.

Σημαντικό είναι τέλος το συγγραφικό έργο του Αρέθα, το οποίο δυστυχώς στο μεγαλύτερο μέρος του παραμένει ανέκδοτο. Έγραψε σπουδαία ερμηνευτικά έργα στην Αγία Γραφή, με εξέχουσα την ερμηνεία στην Αποκάλυψη του Ιωάννη. Ερμήνευσε επίσης δύσκολα χωρία της Αγίας Γραφής. Αξιόλογα είναι ακόμη, όπως προαναφέραμε, τα σχόλια στους αρχαίους Έλληνες και εκκλησιαστικούς συγγραφείς, όπως και οι λόγοι και οι επιστολές του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΑΡΧΟΝΤΟΥΛΑ ΠΑΠΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ ΩΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ «ΠΑΛΑΙΩΝ ΠΑΤΡΩΝ» (1180-1833 μ.Χ)

Ι. Η Μητρόπολη Παλαιών Πατρών κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας (1205 - 1429 μ.Χ.)

Μόλις οι Σταυροφόροι της Δ΄ Σταυροφορίας κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη (1204) και εγκαταστάθηκαν εκεί, οι κληρικοί του παπικού δόγματος ήρθαν στον Ελλαδικό χώρο και άρπαξαν και έστειλαν στη Δύση όλη την περιουσία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, όπως τα ιερά κειμήλια (το ξύλο πάνω στο οποίο σταυρώθηκε ο Απόστολος Ανδρέας, η κέρα της Αγίας Ειρήνης, κλπ.) και άλλους πολύτιμους θησαυρούς. Επιπλέον, καταλήφθηκαν αυθαίρετα μοναστήρια και ιεροί ναοί και διώχθηκαν μοναχοί και ιερείς.

Την ίδια περίοδο, ολόκληρη η Αχαΐα συμπεριλαμβάνεται στο φραγκικό φεουδαλικό κράτος της Πελοποννήσου, που δημιουργήθηκε από τον Γουλιέλμο Σαμπλίτ και τον Γοδεφρείδο Βιλλεαρδουίνο με την ονομασία «*Ηγεμονία της Αχαΐας*» ή «*Πριγκιπάτο του Μορέως*»⁵¹. Οι Φράγκοι υπό την ηγεσία του Γουλιέλμου Σαμπλίτ (Champlitte) ύστερα από στενή πολιορκία κατόρθωσαν να καταλάβουν την Πάτρα, της οποίας η βαρωνία δόθηκε στον Γουλιέλμο Αλαμάν. Μετά την ίδρυση του Πριγκιπάτου του Μορέως, η Πελοπόννησος διαιρέθηκε σε δώδεκα βαρωνίες και μία από αυτές ήταν και η βαρωνία της Πάτρας που, όπως προαναφέρθηκε, δόθηκε στον Γουλιέλμο Αλαμάν.

Στα μέσα του 13^{ου} αιώνα η βαρωνία της Πάτρας αγοράστηκε από τον πάπα και ο Ρωμαιοκαθολικός αρχιεπίσκοπος της πόλης ήταν πλέον εκκλησιαστικός και πολιτικός κύριος της επαρχίας, ανεξάρτητος από το Φράγκο πρίγκιπα του Μορέως.⁵² Ακόμα πολλοί ορθόδοξοι κληρικοί διώ-

⁵¹ Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα 13 (1996), σελ. 69.

⁵² Βλ. για περισσότερες πληροφορίες 'Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα 48 (1996), σελ. 252.

χθηκαν, όπως ο μητροπολίτης Ευθύμιος Τορνίκης (βλ. παρακάτω), ενώ κάποιοι άλλοι κρύφτηκαν. Ο πάπας έδινε πίσω στους ορθόδοξους κληρικούς τις μονές και τις εκκλησίες τους, με την προϋπόθεση ότι θα υπάκουαν πλέον στη Ρωμαϊκή Εκκλησία και παράλληλα διέταξε τους Λατίνους κληρικούς να απειλούν με ποινές τους Ορθόδοξους, χωρίς όμως να τους καθαιρούν. Επίσης, την ίδια περίοδο ιδρύονται δύο Λατινικές Αρχιεπισκοπές των Πατρών και της Κορίνθου, οι οποίες υπάγονται όπως και οι επισκοπές Ωλένης, Μεθώνης, Κορώνης, Αμυκλών, Ανδραβίδας, Κεφαλληνίας και Ζακύνθου, στο Λατίνο Αρχιεπίσκοπο Πατρών.⁵³

Μετά την ίδρυση του Πριγκιπάτου του Μορέως και την εγκατάσταση Λατίνου Αρχιεπισκόπου, επακολουθεί και η άφιξη των δυτικών μοναστικών ταγμάτων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ιδρυθούν μοναστήρια σύμφωνα με τους δυτικούς τρόπους δομής και λειτουργίας και μερικές φορές να καταλαμβάνονται και κάποια από τα ορθόδοξα, όπως η Μονή Γηροκομείου, στην οποία αρχικά εγκαταστάθηκαν Ναΐτες και στη συνέχεια παραχωρήθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Πατρών Άντελμο στη γαλλική Μονή του Cluny ⁵⁴.

Ο ορθόδοξος μητροπολίτης των Πατρών Ευθύμιος Τορνίκης (1180-1205), επειδή υπέγραφε όπως και ο λατίνος Αρχιεπίσκοπος Πατρών ως «Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών», για να διακριθεί από τον τότε πρωτοεμφανιζόμενο Μητροπολίτη «Νέων Πατρών», διώχθηκε από το νεοεκλεγέντα λατίνο Αρχιεπίσκοπο Άντελμο, ο οποίος αποδείχθηκε άνδρας δραστήριος και πολυμήχανος. Η παραμονή του στην Πάτρα (1205-1242) λέγεται ότι «είναι πλήρης περιπετειών και υπηρεσιών προς την Λατινικήν εκκλησίαν»⁵⁵. Αρχικά υπαγάγει την Αρχιεπισκοπή Πατρών στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, δηλ. στη δικαιοδοσία του πάπα Ρώμης, και έχει την αξίωση να τον αποκαλούν οι ορθόδοξοι «*πρώτον αρχιερέα και τούτου μνημονεύειν εν τη λειτουργία*».⁵⁶ Παρόλ' αυτά ο ορθόδοξος κλήρος και λαός αντιστέκεται με σθένος στις πιέσεις του και διατηρεί σταθερά την πίστη του μέχρι το τέλος της παραμονής του (1242).

Αρκετά χρόνια μετά την επανάκτηση της Κωνσταντινούπολης (1261) εκλέγεται μητροπολίτης Πατρών ο Μιχαήλ το 1315, φέροντας τον τίτλο «*έξαρχος πάσης Αχαΐας και υπέρτιμος*». Διάδοχοί του ήταν οι μητροπολίτες Μητροφάνης (1329-1341), Ιωσήφ (1341-1348), Μακά-

⁵³ Βλ. Ι. Φ. Αθανασοπούλου, 'Συνοπτική ιστορική επισκόπηση της Αποστολικής Εκκλησίας των Πατρών', *Νέος Νάος*, σελ. 45-46.

⁵⁴ Βλ. Ισίδωρος Σιδερόπουλος, *Ίεροί ναοί των Πατρών* (Πάτρα 2010), σελ.49.

⁵⁵ Βλ. Θωμοπούλου, *Ίστορία* (υποσημ.1), σελ.301.

⁵⁶ Βλ. Δ. Ζακυνθινού, «Ο Αρχιεπίσκοπος Άντελμος και τα πρώτα έτη της Λατινικής Επισκοπής Πατρών», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 10 (1933), σελ. 401 κ. εξ.

ριος Α΄ (1353), ο οποίος τοποθετήθηκε από τον Πατριάρχη Κωνσταντίνο ισόβιος ηγούμενος της Μονής του Μεγάλου Σπηλαίου «ένεκεν ενδείας»⁵⁷, ο Μελέτιος Α΄ (1365), ο Παρθένιος Α΄ (1366), ο Ιγνάντιος (1381, στον οποίο «εδόθη η Εκκλησία της Κρήτης εξαρχικώς»), ο Μάξιμος (1389-1396) και ο Νήφων (1397).⁵⁸ Επίσης το 1330 απελευθερώνονται τα Καλάβρυτα και ιδρύονται ή επεκτείνονται αρκετά μοναστήρια, όπως το Μέγα Σπήλαιο, του οποίου τη φροντίδα την αναλαμβάνει ο Ανδρόνικος Α΄ ο Παλαιολόγος.

Λίγο αργότερα, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, δεσπότης του Μυστρά, καταλαμβάνει την πόλη των Πατρών, η οποία αρχίζει να εξελίσσεται οικονομικά. Την εξέλιξη αυτή την ανακόπτουν οι λεηλασίες του Μουράτ Β΄, ο οποίος επειδή αρχικά απέτυχε να καταλάβει την πόλη (1446), επιδίδεται σε πυρπολήσεις και λεηλασίες. Επιπρόσθετα, οι έριδες μεταξύ του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου και των αδερφών του, Δημητρίου και Θωμά, δίνουν την ευκαιρία στα τουρκικά στρατεύματα να επισπεύσουν τις κατακτήσεις τους στην περιοχή (1460).

Τα τέλη του 14ου αι. χαρακτηρίζονται από την ίδρυση και τη δημιουργία πολλών Μονών, όπως της Μονής Ομπλού και της Μονής Αναλήψεως στο Μιντιλόγλι Πατρών, του Παλαιομονάστηρου Αγίας Λαύρας και Μονής Ταξιαρχών Αιγιαλείας, του Αγίου Γεωργίου Φενεού Κορινθίας και της Χρυσοποδαρίτσας.

Από την περίοδο των Παλαιολόγων σώζεται σήμερα στην Πάτρα, οδ. Ερμού 80-82, ένας μικρός ναός, ο οποίος τον 1^ο αι. μ.Χ. αποτελούσε ρωμαϊκό μανωλείο και που κατά τη βυζαντινή περίοδο έγινε χριστιανικός ναός, ο οποίος κοσμούνταν εσωτερικά από μια τοιχογραφία του Αποστόλου Ανδρέα⁵⁹.

Κατά τον 15^ο αιώνα η Πάτρα βιώνει το τέλος της Φραγκοκρατίας και μεταβιβάζεται από τη Λατινική Εκκλησία στους Ενετούς.

II. Η Μητρόπολη Παλαιών Πατρών κατά την περίοδο της Πρώτης Τουρκοκρατίας (1429-1687 μ.Χ)

Οι πανηγυρισμοί για την απελευθέρωση από τους Φράγκους διήρκησαν μόνο 28 χρόνια. Και τούτο οφείλεται στην απελλιπτική μισαδελφία μεταξύ των Παλαιολόγων, Θωμά και Δημητρίου, στους οποίους,

⁵⁷ Κωνσταντίνου Ν. Τριανταφύλλου, *Ιστορικών Λεξικών των Πατρών*, τόμος Α΄, Πάτραι 1995, στ. 589.

⁵⁸ Βλ. Ι.Φ. Αθανασόπουλου, «Συνοπτική ιστορική επισκόπηση της Αποστολικής Εκκλησίας των Πατρών», *Νέος Ναός*, σελ. 43-49.

⁵⁹ Βλ. Ισιδωρος Σιδερόπουλος, «*Ιεροί Ναοί των Πατρών*», Πάτρα 2010, σελ. 49.

μετά την άνοδο του αδερφού τους Κωνσταντίνου στον αυτοκρατορικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης (1449), μοιράστηκε το Δεσποτάτο του Μυστρά. Όλη αυτήν την ακαταστασία στην περιοχή, την εκμεταλλεύτηκε ο Μωάμεθ Β΄ και το Μάιο του 1460 μ.Χ., κατόρθωσε ύστερα από πολύμηνες πολεμικές συγκρούσεις στην Πελοπόννησο, να καταστρέψει ό,τι είχε απομείνει από τις προηγούμενες εκστρατείες του. Τότε, ο Θωμάς Παλαιολόγος έφυγε την 20^η Ιουνίου του 1460 μαζί με την οικογένειά του για την Ιταλία, όπου και επρόκειτο να συναντήσει τον πάπα.

Στις 11 Απριλίου του 1462, κατά τη διάρκεια λαμπρών τελετών, παραδόθηκε στη Μουλβία Γέφυρα στον πάπα Πίο Β΄ η Τίμια Κάρα του Απόστολου Ανδρέα και δόθηκαν υποσχέσεις για την απελευθέρωση της πόλης των Πατρών, με τις οποίες και καθυσχάστηκε ο Θωμάς Παλαιολόγος.

Μετά την τουρκική κατάκτηση, πρώτος μητροπολίτης των Πατρών υπήρξε ο Νεόφυτος (1460-1462). Κατά τη διάρκεια των έξι χρόνων της αρχιερατείας του, προσέφερε πολλά, καθώς δίδαξε και παρηγόρησε το λαό. Ήταν μάλιστα «ο σημαιοφόρος επτά επαναστάσεων», κατά τις οποίες η πόλη των Πατρών ξεσηκώθηκε εναντίον των Τούρκων. Στις 10, όμως, Αυγούστου του 1466, εκτελέστηκε παραδειγματικά, επειδή ηγήθηκε προσωπικά του **πρώτου επαναστατικού κινήματος** κατά τον τουρκοβενετικό πόλεμο, το οποίο απέτυχε, και επειδή θεωρήθηκε υπεύθυνος της επιδρομής του στόλου των Ενετών εναντίον των Πατρών ⁶⁰. Ήταν η πρώτη περίπτωση εκτέλεσης ορθόδοξου Μητροπολίτη από τους Τούρκους.

Κατά τη διάρκεια του Α΄ Βενετοτουρκικού πολέμου (1463-1479), οι Βενετοί υπό την ηγεσία των Ιάκωβου Μπαρμπαρίγο (Barbarigo), του ναύαρχου Καπέλλο (Capello) και του Έλληνα διοικητή των «στρατιωτών» (stradioti) Μιχαήλ Ράλλη, κατέλαβαν την πόλη, την οποία όμως αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν ύστερα από την αντεπίθεση του Ομάρ Μπέη. Την ίδια τύχη είχε και η **δεύτερη επανάσταση**, που έγινε το 1532 με τη βοήθεια του Ισπανικού στόλου, από το θρυλικό Γενοβέζο Ανδρέα Ντόρια.

Από τις αρχές του Ιανουαρίου του 1467, έχει ήδη εκλεγεί ως διάδοχος του μητροπολίτη Νεόφυτου ο Κύριλλος. Μετά από αυτόν υπάρχει κενό και μόλις το Μάιο του 1541 ή του 1542 αναφέρεται ο Διονύσιος Α΄. Ήταν λόγιος Αρχιερέας και ο υπ΄ αριθ. 15 αυτόγράφος κώδικάς του σώζεται στη Βιβλιοθήκη της Δημητσάνας. Περιέχει ύμνους Δεσποτικών

⁶⁰ Βλ. Ι.Φ. Αθανασοπούλου, «Συνοπτική ιστορική επισκόπηση της Αποστολικής Εκκλησίας των Πατρών», *Νέος Ναός*, σελ. 46.

και Θεομπορικών εορτών, οι περισσότεροι από τους οποίους αναφέρονται στην ιερά Πανήγυρη της Μονής Γηροκομείου, εορτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (βλ. Ι.Φ. Αθανασοπούλου, «Συνοπτική ιστορική επισκόπηση της Αποστολικής Εκκλησίας των Πατρών», Νέος Ναός, σελ. 46, παρ. Δ).

Το 1545 Μητροπολίτης των Πατρών γίνεται ο Γρηγόριος Α΄ και από το 1561 - 1571/2, Μητροπολίτης εκλέγεται ο επίσης εθνομάρτυρας Γερμανός Α⁶¹. Μια τρίτη επανάσταση ξεσπά το 1571 ύστερα από ναυμαχία των δυνάμεων του πάπα Πίου Ε΄, της Βενετικής Δημοκρατίας και του βασιλιά της Ισπανίας Φιλίππου εναντίον των Τούρκων, η γνωστή ως ναυμαχία της Ναυπάκτου. Οι κάτοικοι επαναστατούν και η πόλη των Πατρών απελευθερώνεται. Ωστόσο, τον επόμενο χρόνο, οι Τούρκοι με ισχυρό στόλο επιστρέφουν και την ανακαταλαμβάνουν. Κύριοι, τώρα, των πραγμάτων και της παρούσας κατάστασης, συλλαμβάνουν τον αρχιερέα, τον τεμαχίζουν και τον καίνε στην πυρά.

Τη συγκεκριμένη περίοδο, δύο σημαντικά γεγονότα σημάδεψαν την εκκλησιαστική ιστορία των Πατρών. Ήταν οι επισκέψεις των Οικουμενικών Πατριαρχών, αρχικά του Διονύσιου του Β΄ (το 1550) και ύστερα του Ιερεμίου Β΄ του Τρανού (το 1574). Επίσης, από την Πάτρα αναδείχθηκαν δύο Μητροπολίτες της Πατριάρχης στο θρόνο Κωνσταντινουπόλεως, ο Τιμόθεος Μαρμαρινός («σεμνός και περί τα θεία ευλαβής», 1612-1621) και ο Γαβριήλ Β΄/Δ΄ (1780 - 1785), ο οποίος «επί πέντε έτεσι τον

⁶¹ Βλ. αναλυτικότερα 'Κώστα Ν. Τριανταφύλλου', «Ιστορικόν λεξικόν των Πατρών», Πάτριαι 1980, σελ.114: «Διαδέχεται τον εθνομάρτυρα ο Μεθόδιος (1572-1575). Τον Απρίλιο 1574 υπεδέχθη τον Πατριάρχη Ιωακείμ Β΄ τον Τρανόν. Επ' αυτού υπάρχουν εις την μητρόπολιν 300 ιερείς και 7000 οικογ. Τον διαδέχεται ο λόγιος Αρσένιος Α΄. Το 1583 εμφανίζεται το θ΄ ο ως άνω Μεθόδιος, αλλά το 1585 απαντάται το γ΄ ο Αρσένιος Α΄. Το 1586 ο επίσκοπος Ζεμενού Νεκτάριος μετατίθεται εις Πάτρας υπό του Πατριάρχη Θεολήπτου. Εκ Πατρών μητροπολίτης ο Διδυμοτείχου Παφνούτιος. Επί Νεκταρίου ο Νικόδημος Γρηγορίνης έρχεται εις Πάτρας. Τα έτη 1592-3 Γαβριήλ, παραπληθείς εν τέλει. Ο προκάτοχός του Νεκτάριος το 1594 έγινε Κερνήσης. Το 1597 Δανιήλ Α΄, το 1601-12 ο Τιμόθεος Μαρμαρινός, ανελθών εΐτα εις τον πατριαρχικό θρόνον. Εις Πάτρας ήλθεν ο Θεοφάνης, παραμείνας 27 συναπτά έτη. Επέτυχεν αναγνώριση των Πατρών επί των επισκόπων Μεθώνης και Κορώνης. Ήτο εξάρχος Κρήτης. Το 1639 γίνεται ο ανεψιός του Παρθένιος μέχρι το 1641. Καθρέθη και ήλθεν ο Θεοφάνης ο Β΄ (1641-6). Και ούτος καθρέθη, επανιδιωρίσθη δε Παρθένιος Β΄ παραμείνας μέχρι 16 Ιουνίου 1649, ότε επανήλθεν ο Θεοφάνης Α΄ παραμείνας μέχρι του θανάτου του τον Μάρτιο 1650. Διαδέχεται Αντώνιος Α΄ μέχρι του θανάτου του τον Απρίλιο 1653. Ο Πατριάρχης Παρθένιος απευθύνεται εις τους Μητροπολίτες Πατρών και Αθηνών δι' Άγγλον τίνα έμπορον (περ. Ηλειακά ΚΑ΄ 648-9). Μετ' αυτόν Δανιήλ Β΄ από 1653-74, ότε καθρέθη. Το 1674-77 απαντά Παρθένιος Γ΄ και επακολουθεί Παΐσιος Α΄ το 1677, αλλά το επόμενον έτος καθρέθη. Το 1673-1683 Γερμανός Β΄, αλλά το 1683 εμφανίζεται Αρσένιος Β΄ Δημητρώπουλος. Το 1684 και μέχρι το 1687 επανέρχεται ο Γερμανός Β΄, αλλά από 1687-1711 έχομεν τον Αρσένιον πάλιν, οπαδόν των Ενετών, έχθρόν των Τούρκων, αποδιώσαντα το 1711. Υποκείμενον είχε τον Κερκίκης, ο οποίος κατέστη αρχιεπίσκοπος, Ηλ.Μηνιάτην».

*Οικουμενικόν διευθύνας θρόνον ουδένα παρελύπησεν γνώμην επί πάσι φιλάγαθον επιδειξάμενος*⁶².

Ήδη από το 1603 έως το 1613 υπήρχε ένα επαναστατικό κίνημα στην ευρύτερη περιοχή της Στερεάς Ελλάδας και της Πελοποννήσου, το οποίο και υπήρξε αφορμή για την έναρξη της **τέταρτης επανάστασης των Πατρών** (1608). Ωστόσο, λόγω αντίδρασης της Βενετίας, το κίνημα απέτυχε.

Το 1612, ο Θεοφάνης Α΄ Λαμπάρδης, ένας διαπρεπής αρχιερέας από την επαρχία των Σερρών, μετατίθεται στη Μητρόπολη Πατρών και αποκτά τον τίτλο *«Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών, υπέρτιμος και έξαρχος πάσης Αχαΐας»* ή και τον πιο σύνθετο *«Παλαιών Πατρών, έξαρχος Πατριαρχικός πάσης Δύσεως και Πελοποννήσου»*. Κατόπιν δικών του πρωτοβουλιών και ενεργειών, προσαρτήθηκαν οι επισκοπές Μεθώνης και Κορώνης στη Μητρόπολη Πατρών⁶³.

Μια **πέμπτη επανάσταση** που κηρύχτηκε το 1684, διήρκησε έως το 1687 και είχε σαν αποτέλεσμα την απελευθέρωση των Αθηνών και της Πελοποννήσου. Κάτοικοι από τη Μάνη και την Πάτρα εξεγέρθηκαν από τους πρώτους. Τελικά, ο βενετικός στόλος, ύστερα από σκληρή μάχη, απελευθέρωσε την Πάτρα (1687). Μετά από αυτήν την επανάσταση γίνεται πλέον φανερό ότι αρχίζουν για την Πελοπόννησο τα χρόνια της Βενετοκρατίας.

III. Η Μητρόπολη Παλαιών Πατρών κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (1687-1715 μ.Χ.)

Μέχρι το 1687 η πόλη των Πατρών ήταν υπό την τουρκική κυριαρχία, ώσπου ο Φραγκίσκος Μοροζίνης (Morosini), επικεφαλής του βενετικού στόλου, κατά τη διάρκεια επιχειρήσεων ανακατάληψης της Πελοποννήσου, κατέλαβε την πόλη. Η τουρκική φρουρά αποχώρησε και εγκαταστάθηκε στο φρούριο του Ρίου, καθώς στις 22 Ιουλίου του 1687 αποβιβάστηκαν οι χριστιανικές δυνάμεις δυτικά της Πάτρας.

Η Βενετοκρατία διήρκησε περίπου δύο δεκαετίες. Κατά την περί-

⁶² Βλ. 'Ισιδώρου Σιδερόπουλου', *«Ιεροί Ναοί Των Πατρών»*, Πάτρα 2010,σελ.189-190: «Ο Τιμόθεος Μαρμαρινός ήταν στην Πάτρα τα χρόνια 1601-1612. Πατρίδα του ήταν η Πάνορμος της Κυζίκου Μ.Ασίας. Το 1612 γίνεται Πατριάρχης και μένει δέκα χρόνια. Σεμνός ιεράρχης και ευλαβής. Πέθανε στην Κωνσταντινούπολη το 1621 το πρωί της Μεγάλης Τετάρτης, δηλητηριασθείς. Ο άλλος Μητροπολίτης Πατρών που έγινε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ήταν ο Γαβριήλ, ο οποίος ήταν πριν Μητροπολίτης Ιωαννίνων. Η πατρίδα του ήταν η Σμύρνη και προερχόταν από ευγενική οικογένεια. Υπήρξε επίσκοπος Μοσχονησίων και τον Απρίλιο του 1771 ήταν στην Πάτρα όπου έμεινε δέκα χρόνια. Το 1780 έγινε Πατριάρχης. Από την Πόλη πήλθαν απεσταλμένοι με προσκλητήρια γράμματα και τον παρέλαβαν. Άφησε αγαθή φήμη».

⁶³ Βλ. Τ.Αθ. Γριτσοπούλου, *Ιστορία*, σελ. 56 σημ. 12.

οδο αυτή⁶⁴ δημιουργήθηκαν συνθήκες όμοιες μ' αυτές της Φραγκοκρατίας. Επειδή όμως είχε κλονιστεί η εσωτερική πίστη των κατοίκων απέναντι στη Βενετία, όχι μόνο με τις σταυροφορίες, αλλά και από τη μη τήρηση των υποσχέσεών της, αφού πρώτα καλούσε μια περιοχή σε επανάσταση και μετά την εγκατέλειπε, όπως ακριβώς έγινε με τις επαναστάσεις του 1466, 1532, 1572, στην Πελοπόννησο και εξαιτίας της όλης προκλητικής και αν όχι τυραννικής πολιτικής των Βενετών, η Βενετία δεν απολάμβανε μεγάλης συμπάθειας. Οι ίδιοι οι Βενετοί προσπαθούσαν να επιβάλλουν το λατινικό δόγμα, όπως ακριβώς και οι Φράγκοι πριν από αυτούς.

Αρχικά ο Morosini μετέβαλε όλα τα μουσουλμανικά τεμένη (τζαμιά) σε Ρωμαιοκαθολικούς ναούς και «τους παρέδωσε σε διάφορα καθολικά ιερατικά 'τάγματα' - Φραγκισκανούς, Καρμελίτες, Ιησουΐτες- οι οποίοι επιδόθηκαν στον προσπλυνισμό και στη διάδοση και επικράτηση του καθολικού δόγματος, γεγονός που προκάλεσε έριδες και διάσταση μεταξύ Λατίνων και Ορθοδόξων»⁶⁵. Το μεγαλύτερο τζαμί δόθηκε στους Καρμελίτες του Τάγματος της Αγίας Τερέζας, προκειμένου να το μεταβάλουν σε χριστιανικό ναό αφιερωμένο στον Άγιο Ανδρέα. Επίσης, παρόλο που δοκίμαζαν τους Ορθόδοξους κατοίκους σε διάφορα θέματα πίστεως και προσπαθούσαν ανελλιπώς να τους διαδώσουν το δόγμα και τη γλώσσα τους, αυτοί και ο μητροπολίτης τους αντιδρούσαν με σθένος στις πιέσεις τους.⁶⁶

Επιπρόσθετα, οι μητροπολίτες Πατρών δεν ελέγχονταν από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, αλλά από τη βενετική εξουσία. Οι ιερείς υποχρεώνονται να αντικαταστήσουν το λευκό ένδυμά τους και να φορέσουν μαύρα. Αποφασίζεται να μην εκδίδονται αφορισμοί για ασήμαντα θέματα και «επεκτείνεται η δικαιοδοσία του Μητροπολίτη Πατρών μέχρι Αγουλινίσης»⁶⁷. Επίσης, ορίζεται να υπάρχουν 2-3 επήτροποι σε κάθε ναό και επιβάλλονται στους κληρικούς αghαρείες. Αντικαθιστούνται τα κατασκευασμένα από ξύλο και άλλα ευτελή μέταλλα δισκοπότη-

⁶⁴ Για την περίοδο αυτή βλ. ειδικά Δ.Στ. Μιχάλαγα, *Συμβολή στην Εκκλησιαστική Ιστορία της Πελοποννήσου κατά τη Β' Βενετοκρατία (1685-1715)*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2006.

⁶⁵ Βλ. Ισιδωρου Σιδερόπουλου, *Ιεροί Ναοί Των Πατρών*, Πάτρα 2010, σελ. 51.

⁶⁶ Βλ. Ισιδωρου Σιδερόπουλου, «*Ιεροί Ναοί Των Πατρών*», Πάτρα 2010, σελ. 51: «Αλλά οι 'χριστιανοί' κατακτητές ήταν αδίστακτοι, όπως φαίνεται από τις 'συμβουλές' του Fra Paolo Sapri προς τους ομοεθνείς του και ομόδοξούς του Ενετούς: 'Οι Έλληνες είναι άπιστοι. Μεταχειρισθείτε αυτούς όπως τα άγρια ζώα, εκκρίζοντες τους οδόντας και τους όνυχας, εξευτελίζοντες αυτούς, προ πάντων δε αφαιρούντες πάν όργανον πολεμικόν. Άρτος και ράβδος, ιδού τι τους αρμόζει. Ας φυλάζωμεν την ευσπλαχνίαν μας διά καλύτεραν περίστασιν'».

⁶⁷ Βλ. Κώστα Ν. Τριανταφύλλου, «*Ιστορικόν λεξικόν των Πατρών*», Πάτρα 1980, σελ. 115.

ρα με αργυρά και πραγματοποιείται απογραφή για την εκκλησιαστική περιουσία σε εφημεριακούς ναούς και μοναστήρια.⁶⁸

Καθώς ο ανταγωνισμός μεταξύ της Ορθοδοξίας και του Ρωμαιοκαθολικισμού ατονεί, οι Βενετοί εφαρμόζουν σταδιακά μια ανεκτικότερη θρησκευτική πολιτική. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να αναζωπυρωθεί η Ορθόδοξη πίστη και σηματοδοτείται η έναρξη της ανακαίνισης μονών, όπως η Μονή Ομπλού, η Μονή Αναλήψεως στο Παυλόκαστρο, η νέα Μονή της Αγίας Λαύρας, η νέα Μονή Ταξιάρχων Αιγιαλείας, το Παλαιομονάστηρο της Πιπίτσας, η Μονή Φενεού, το Παλαιομονάστηρο Ακράτας, η Μονή Μαρίτσας και η Μονή του Ταξιάρχη στο Αλεποχώρι.

Τη συγκεκριμένη περίοδο στο μητροπολιτικό θρόνο των Πατρών βρίσκεται ο Αρσένιος Δημητρόπουλος (1687-1711), τον οποίο και διαδέχεται ο Χριστόφορος Αντωνόπουλος, «γέννημα και θρέμα της Παλαιάς Πάτρας», (1711-1715), που μετά την επιστροφή των Τούρκων διώχθηκε στη Ζάκυνθο. Η Βενετική κυριαρχία κράτησε ως το 1715, οπότε και η πόλη των Πατρών περιήλθε οριστικά στους Τούρκους.

IV. Η Μητρόπολη Παλαιών Πατρών κατά την περίοδο της Δεύτερης Τουρκοκρατίας (1715-1821) την Ελληνική Επανάσταση και την ίδρυση του Νέου Ελληνικού Κράτους (1821-1833).

Κατά την περίοδο της Β΄ Τουρκοκρατίας (1715-1821), η πόλη των Πατρών αναπτύχθηκε οικονομικά, καθώς το λιμάνι της μετατράπηκε σε ένα από τα πιο σημαντικά εμπορικά κέντρα της Πελοποννήσου. Ο πληθυσμός της, επίσης, αυξήθηκε σε τέτοιο βαθμό, που στα τέλη του 18^{ου} αιώνα πλησίαζε στους 20.000 κατοίκους, ενώ παράλληλα αυξάνονταν και οι εξαγωγές των Πελοποννησιακών προϊόντων σε λιμάνια της Δυτικής Ευρώπης.

Κατά τη διάρκεια των Ορλοφικών (1770), οι επαναστάτες πολιορκήσαν την τοπική τουρκική φρουρά, αλλά δίχως αποτέλεσμα, καθώς οι Τούρκοι τους ανάγκασαν να παραδοθούν. Έτσι, η πολιορκία λύθηκε άδοξα και πολλοί κάτοικοι κατέφυγαν σε ορεινές περιοχές, αφού οι Τούρκοι επιδόθηκαν σε λεηλασίες και καταστροφές. Ωστόσο, η περίοδος που η Πάτρα γνώρισε την πιο αξιόλογη ανάπτυξή της, ήταν αυτή μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), ύστερα από τη λήξη του Ρωσο-

⁶⁸ Βλ. αναλυτικότερα 'Κώστα Ν. Τριανταφύλλου', «Ιστορικών λεξικόν των Πατρών», Πάτραι 1980, σελ. 115: «Το 1700 η Μητρόπολις Πατρών έχει 154 ναούς με ακίνητα, 10 ενορίας εις Πάτρας, 302 οικίας και κελιά, αμπέλους σκαψιμάτων 5549, ελαιώνας με 6675 ρίζας, αγρούς 311 ζευγαριών, οπωροφόρα 932, υδρομύλους 26, σταφιδαμπέλους 198 σκαψιμάτων. Με διοίκησιν επίσκοποι είναι ο Ωλένης (Γαστούνης) και ο Καλαβρύτων. Διατρίβουν οι Χιμάρας, Χανίων και Σαλώνων Φιλόθεος, Σταυροπύγια 9, μοναί 12, καλογήροι 478, δυτικά μοναστήρια 13».

τουρκικού πολέμου.

Παρόλο που η πόλη των Πατρών φαίνεται να κατέχει ιδιαίτερα προνόμια από τους Τούρκους, η εκκλησιαστική κατάσταση αποκαλύπτει την υπάρχουσα τυραννία. Στην περίοδο της Βενετοκρατίας υπήρχαν οι κίνδυνοι προσηλυτισμού, οι αγγαρείες του κλήρου και οι καθημερινές αυθαιρεσίες των ευγενών Φράγκων, σε αντίθεση με τώρα που μια ύποπτη 'φαινομενική άνεση' καλύπτει τον ουσιαστικό διωγμό. Ο Ναός του Αγίου Ανδρέα παραμένει κατεστραμμένος, η εκκλησιαστική γλώσσα από αλληγορική γίνεται περισσότερο συμβολική και σκοτεινή και περιορίζεται η μεγάλη ισχύς του μητροπολίτη. Ο ίδιος έχει ιδιαίτερο γραφείο, γραφέα⁶⁹, πρωτοσύγκελλο, βοηθό επίσκοπο και τιτλοφορείται ως «*υπέρτιμος και έξαρχος πάσης Αχαΐας*», έχοντας στην πνευματική του διακαιοδοσία τις επισκοπές Μεθώνης, Κορώνης, Κερνίτσης και Ωλένης (Ηλείας) και του επιτρέπεται η επικοινωνία με τον Οικουμενικό Πατριάρχη, καθώς και το να δέχεται και τις επισκέψεις Πατριαρχών, όπως του Μητροφάνους Γ', του Διονυσίου Β' και του Ιερεμίου Β' του Τρανού.

Από τις πιο σημαντικές προσωπικότητες των μητροπολιτών που αναδείχτηκαν την περίοδο αυτή ήταν ο Νεόφυτος Κausοκαλυβίτης⁷⁰, ο μητροπολίτης Παρθένιος⁷¹ και ο Κύριλλος Λαυρεώτης⁷², οι οποίοι υπήρξαν οι κατεξοχήν λόγιοι του 18^{ου} αιώνας. Όταν το 1806 ανέρχεται στο θρόνο του Απόστολου Ανδρέα ο Γερμανός, ο εθνεγέρτης, βρίσκει κλίμα καθαρά προεπαναστατικό. Τόσο ο ίδιος, όσο και οι λοιποί άρχοντες της Εκκλησίας και της πόλεως απολαμβάνουν γενικού σεβασμού

⁶⁹ Ο γραφέας έγραφε τα συμβόλαια των Ελλήνων που συντάσσονταν μπροστά στο Μητροπολίτη και τους προκρίτους. Σε έγγραφο του 1789 υπογράφει ο «Κωνσταντίνος Λίτζος ο και γραφεύς» και δίνει τις εξής πληροφορίες: Το 1816 ο Μητροπολίτης είχε 370 ιερείς, η Μητρόπολη επίσης εισόδημα 30.000 πιάστρα (ή γαλλικά φράγκα της εποχής), 250 πιάστρα ήταν το εισόδημα των ιερέων, η επισκοπή Καλαβρύτων είχε εισόδημα 10.000 πιάστρα, η Αγίου 8.000 και η Μεθώνης και Κορώνης 6.000 (πιάστρα). Βλ. πιο αναλυτικά Κώστα Ν. Τριανταφύλλου, «*Ιστορικών λεξικόν των Πατρών*», Πάτρα 1980, σελ.115, παρ. ν'.

⁷⁰ Βλ. 'Ισιδωρου Σιδερόπουλου', «*Ιεροί Ναοί Των Πατρών*», Πάτρα 2010, σελ. 52: «*Γεννήθηκε στην Πάτρα από γονείς Εβραίους που προσχώρησαν στον Χριστιανισμό. Μαθήτευσε στην Κων/πόλη κι έπειτα στην Πάτμο και τα Ιωάννινα. Δίδασκε σε μερικούς νέους μοναχούς τη Γραμματική, όταν το Δεκέμβριο του 1749 προσκλήθηκε στη Σχολαρχεία της Βατοπεδινής Σχολής. Κατόπιν δίδαξε στη Χίο και τέλος στη Βλαχία. Το 1770 παρέμεινε στην Τρανσυλβανία, όπου και συνέταξε το Κίτιοτικό της μονής της Παναγιάς της Σουμελά. Επανήλθε στη Βλαχία, όπου παρέμεινε ως το θάνατό του.*

⁷¹ Ο (από το 1750) Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Παρθένιος ήταν εξαιρετικά μορφωμένος και το Δεκέμβριο του 1767 ο Οικουμενικός Πατριάρχης Σαμουήλ Χατζερής, «*με πατριαρχικό γράμμα του κατέστησε σταυροπηγιακό τον ναό του Αγίου Ανδρέου και την εν Πάτραις ελληνική σχολή, ιδρυθείσα υπό των ευπαιδευτών αδελφών Κυρίλλου μοναχού, Ιωακείμ και Κοσμά* "δαπάνησιν ιδίοις.... ώστε πολλούς εκ της αυτής χώρας έρωτι παιδείας ήδη προσφοριτώντας διδάσκεσθαι τα εγκύκλια μαθήματα..."» (βλ. Ι.Φ.Αθανασοπούλου, «*Συνοπτική ιστορική επισκόπηση της Αποστολικής Εκκλησίας των Πατρών*», *Νέος Ναός*, σελ.47). Ο Μητροπολίτης Παρθένιος στη διάρκεια των Ορλοφικών συμμετείχε στην προετοιμασία της επανάστασης (1770) και ήταν ο πρώτος που ύψωσε τη σημαία της εξέγερσης κατά των Τούρκων. Οι προσπάθειες του, όμως, απέτυχαν και ο ίδιος κατέφυγε στην Αγία Πετρούπολη, όπου και τον τίμησε η Αικατερίνη Β'. Πέθανε εκεί (το 1786) εξόριστος.

⁷² Βλ. 'Ισιδωρου Σιδερόπουλου', «*Ιεροί Ναοί Των Πατρών*», Πάτρα 2010, σελ.52: «*...γεννήθηκε το 1752 στην Πάτρα. Διετέλεσε μοναχός της Μονής Αγίας Λαύρας μέχρι το 1780, οπότε πήγε στην Κων/πολη και ύστερα στο Βουκουρέστι, όπου έμεινε ως το θάνατό του.*

από το λαό, ο οποίος ανταποκρίνεται πρόθυμα στο κάλεσμά τους για επανάσταση το Μάρτιο του 1821. Το όνομα του μητροπολίτη Γερμανού είναι δίκαια συνδεδεμένο με την έναρξη του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος των Ελλήνων, αφού όρκισε τους αγωνιστές του, Ανδρέα Ζαΐμη και Λόντο, Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλο, Μπενιζέλο Ρούφο και επίσκοπο Κερνίτσης Προκόπιο στην Πλατεία του Αγίου Γεωργίου, όπου και υψώθηκε η σημαία της επανάστασης. Λίγο αργότερα, ιδρύθηκε η πρώτη επαναστατική προσωρινή διοίκηση της Αχαΐας, το *Αχαϊκό Διευθυντήριο*, με πρόεδρο των Παλαιών Πατρών Γερμανό και μέλη του τον Ανδρέα και Νικόλαο Λόντο, τον Ανδρέα Ζαΐμη, τον Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλο, τον Μπενιζέλο Ρούφο, τον επίσκοπο Κερνίτσης Προκόπιο και το Σωτήριο Θεοχαρόπουλο που είχε ως αποστολή τη φροντίδα για τη διεξαγωγή του αγώνα. Το Διευθυντήριο απνύθινε στους πρόξενους που δεν είχαν εγκαταλείψει την Πάτρα προκήρυξη, στην οποία γινόταν έκκληση για τη συνδρομή τους στον Αγώνα των Ελλήνων. Ωστόσο οι πρόξενοι τήρησαν ουδέτερη στάση, γεγονός που σε συνδυασμό με την άφιξη του Αιγυπτιακού στρατού του Ιμπραήμ Πασά (1825), επιδείνωσε την κατάσταση στην πόλη των Πατρών. Τελικά η πόλη απελευθερώθηκε στις 7 Οκτωβρίου 1828, όταν οι Τούρκοι παρέδωσαν το φρούριο της Πάτρας στον επικεφαλής των γαλλικών στρατευμάτων στρατηγό Μαϊζόν, που ως στόχο είχε την εκδίωξη του αιγυπτιακού στρατού.

Μετά την Επανάσταση και την απελευθέρωση της χώρας, η Πάτρα γνώρισε μεγάλη οικονομική ανάπτυξη και πνευματική άνθιση. Υπήρξε ένα από τα πιο σημαντικά οικονομικά κέντρα της Ελλάδας και τα τυπογραφεία της από το 1836 ως το 1862 εξέδωσαν εκατό περίπου φυλλάδια και βιβλία. Παρόλ' αυτά, η πόλη μετά το τέλος του δύσκολου οκταετή αγώνα καταστράφηκε ολοσχερώς. Ο Γάλλος συγγραφέας J. S. Mangearτ που συμμετείχε στο γαλλικό εκστρατευτικό σώμα του στρατηγού Μαϊζόν, αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι στην Πάτρα τότε υπήρχαν πέντε εκκλησίες, οι τρεις πρώτες αφιερωμένες στον Άγιο Ανδρέα, στην Παρθένο Μαρία και στον Άγιο Δημήτριο, και οι άλλες δύο στον Άγιο Νικόλαο⁷³, η πρώτη για τον Άγιο Νικόλαο Βλατερού και η άλλη για τον Άγιο Νικόλαο του Μώλου ή του Τελωνείου.

Στις 29 Νοεμβρίου του 1829, συντάσσεται διαθήκη (σώζεται στην Ιερά Μονή Γηροκομείου) στην οποία αναφέρονται οι ναοί του Αγίου Ανδρέα, του Παντοκράτορος, του Αγίου Δημητρίου και της Μονής Γηροκομείου. Το 1830 πραγματοποιείται απογραφή ιερών ναών από το μητροπολίτη Αγαθάγγελο Μυριανθούση, στην οποία αναφέρονται οι πρώτοι ενοριακοί ναοί μετά την Επανάσταση, όπως ο ναός του Αγίου Νικόλαου Βλατερού, Αγίου Νικόλαου Τελωνείου, Αγίου Δημητρίου, Παντοκράτορος, Παντανάσσης και δύο ναοί αφιερωμένοι στον Άγιο Ανδρέα.

⁷³ Βλ. 'Ισιδώρου Σιδερόπουλου', «Ιεροί Ναοί Των Πατρών», Πάτρα 2010, σελ.53, παρ. α'

Λίγο αργότερα πάνω σε αυτούς τους ναούς οικοδομήθηκαν οι ναοί που υπάρχουν σήμερα στην πόλη των Πατρών. Το 1833 η Εκκλησία των Πατρών με Βασιλικό Διάταγμα υποβιβάστηκε σε «*Επισκοπή Αχαΐας*».

V. Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός (1771-1826)

Ο μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Γερμανός (1806-1826)⁷⁴ γεννήθηκε στη Δημητσάνα το 1771 και το κοσμικό του όνομα ήταν Γεώργιος. Φοίτησε αρχικά στη φημισμένη Σχολή της γενέτειράς του, στο Άργος και κατόπιν στη Σχολή της Σμύρνης. Χειροτονήθηκε διάκονος από τον μητροπολίτη Άργους και Ναυπλίου Ιάκωβο και στη συνέχεια υπηρέτησε στη Σμύρνη όπου μητροπολίτης ήταν ο συμπατριώτης και θεός του Γρηγόριος, ο μετέπειτα οικουμενικός πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄, τον οποίον ακολούθησε στη Κωνσταντινούπολη και στην εξορία του στο Άγιο Όρος.

Στις αρχές του 1806 επί πατριαρχίας του Γρηγορίου, εκλέχθηκε μητροπολίτης Παλαιών Πατρών όπου και ανέλαβε καθήκοντα τον Μάιο του ίδιου έτους με ιδιαίτερη εντολή να καθησυχάσει τα πνεύματα των Χριστιανών. Ο νέος ιεράρχης επέδειξε μία αξιοθαύμαστη λεπτή διπλωματία που δεν άργησε να καταξιωθεί και να κερδίσει την εμπιστοσύνη των υπόδουλων Ελλήνων, αλλά και των Τούρκων. Την περίοδο 1815-1817 υπήρξε μέλος της Πατριαρχικής Συνόδου στην Κωνσταντινούπολη, ενώ από το 1818 και μέχρι το τέλος της ζωής του παρέμεινε στην Πελοπόννησο. Το Νοέμβριο του 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από τον Φιλικό Αντώνιο Πελοπίδα. Ουσιαστικά η δράση του Παλαιών Πατρών Γερμανού στη προετοιμασία της επικείμενης επανάστασης ξεκίνησε από τις αρχές του επόμενου έτους της μύησής του οπότε και άρχισε τις επαφές με τους Φιλικούς των Πατρών Ι. Βλασσόπουλο, που την εποχή εκείνη ήταν πρόξενος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στη Πάτρα, και τον Ι. Παπαρρηγόπουλο, πρώτο γραμματέα, διερμηνέα, του ρωσικού προξενείου στην ίδια πόλη.

Κατά την επανάσταση ανέπτυξε σπουδαία δράση και το Δεκέμβριο του 1821 συμμετείχε στην Α' Εθνοσυνέλευση στην Επίδαυρο. Έπειτα από πολλές περιπέτειες, το 1826 εκλέχθηκε μέλος της Γ' Εθνοσυνέλευσης, όπου και ανέλαβε τη διεύθυνση των εργασιών της. Λίγο αργότερα όμως προσβλήθηκε από εξανθηματικό τύφο, που είχε καταστεί τότε ενδημικός στο Ναύπλιο και πέθανε στις 30 Μαΐου του 1826 σε ηλικία πενήντα πέντε ετών. Η κηδεία του έγινε στο Ναύπλιο με κάθε μεγαλοπρέπεια και αργότερα τα οστά του μεταφέρθηκαν στη Δημητσάνα.

⁷⁴ Για το Γερμανό βλ. Β. Σφυρόερα, «Γερμανός, Παλαιών Πατρών», ΠΛΜ 16 (1996), σ. 438-439.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΑΝΔΡΙΑΝΑ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ ΩΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΑΧΑΪΑΣ, ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗ ΠΑΤΡΩΝ ΚΑΙ ΗΛΕΙΑΣ» ΚΑΙ ΩΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΣΤΟ ΝΕΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ (1833-2012)

Ι. Η Επισκοπή «Αχαΐας» (1833-1852) και η Αρχιεπισκοπή Πατρών και Ηλείας

Με βασιλικό διάταγμα του 1833 με το οποίο νομοθετήθηκε αντικανονικά το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας του Ελλαδικού Βασιλείου, η Εκκλησία των Πατρών υποβιβάστηκε από μητρόπολη Παλαιών Πατρών σε «επισκοπή Αχαΐας». Το 1842 περιέλαβε και την Επισκοπή Αιγιαλείας και παρέμεινε με τον ίδιο τίτλο μέχρι το 1852, οπότε με νέο διάταγμα ενοποιήθηκε με την Επισκοπή Ηλείας και δημιουργήθηκε η «Αρχιεπισκοπή Πατρών και Ηλείας», αφού προηγουμένως αποσπάστηκαν απ' αυτήν οριστικά οι περιοχές των Καλαβρυτών και της Αιγιαλείας⁷⁵.

Διακεκριμένος Ιεράρχης των Πατρών εκείνη την εποχή, με βαθιά πνευματική καλλιέργεια, παιδεία, αρετή και ήθος υπήρξε ο πρώην αρχιμανδρίτης και καθηγητής της Θεολογικής Σχολής Μισαήλ Αποστολίδης (1852-1861)⁷⁶, ο οποίος εξελέγη το Δεκέμβριο του 1861 μητροπολίτης Αθηνών. Διάδοχός του έγινε ο Κύριλλος Χαιρωνίδης (1866-1874), ο οποίος διακρίθηκε για το φιλανθρωπικό του έργο στην Πάτρα. Τον Κύριλλο διαδέχθηκε ο Αβέρκιος Λαμπίρης (1874-1878), η εμπλοκή του οποίου στα περίφημα «Σιμωνιακά», τον οδήγησε σε παραίτηση. Ο μητροπολιτικός θρόνος των Πατρών έμεινε κενός για πέντε χρόνια, οπότε το 1883 εξελέγη μητροπολίτης ο καθηγητής της Θεολογικής Σχολής

⁷⁵ Ι. Σιδερόπουλου, *Ιεροί Ναοί των Πατρών*, σ. 53.

⁷⁶ Ι.Φ. Αθανασόπουλου, «Συνοπτική ιστορική επισκόπηση της αποστολικής Εκκλησίας των Πατρών», εν *Νέος Ναός*, σ. 44.

Νικηφόρος Καλογεράς (1883 - 1885), ο οποίος έμεινε μόνο δύο χρόνια στην Πάτρα. Διάδοχός του εξελέγη ο Δαμασκηνός Χριστόπουλος (1886 - 1892), ο οποίος συντέλεσε αποφασιστικά στην απόφαση για την ανέγερση του νέου μεγαλοπρεπούς ναού του Αγ. Ανδρέα⁷⁷. Τον Δαμασκηνό διαδέχθηκε ο σημαντικότερος ίσως από τους νεότερους ιεράρχες των Πατρών, Ιερόθεος Μητρόπουλος (1892-1903)⁷⁸, ο οποίος συντέλεσε τα μέγιστα στην πνευματική αναγέννηση της τοπικής Εκκλησίας. Κατά τη διάρκεια της ποιμαντορίας του, αποσπάστηκε η περιοχή της Ηλείας και η υπόλοιπη επαρχία πήρε τον τίτλο «Ιερά Μητρόπολις Πατρών», τον οποίο διατηρεί μέχρι σήμερα.

Οι χριστιανικοί ναοί στην Άνω Πόλη, που διατηρούνταν μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους, ήταν ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Δημητρίου και της Οδηγήτριας, ο οποίος βρισκόταν κοντά στο σπίτι των αδελφών Τάγκα. Όλοι οι ναοί της Άνω Πόλεως βρίσκονταν κοντά στην σημερινή οδό Καλαβρύτων. Στην Κάτω Πόλη βρισκόταν και ο ναός του αγίου Διονυσίου. Σε αυτόν συγκεντρώνονταν τις Κυριακές και τις γιορτές τα παιδιά των πιο γνωστών Οθωμανών, όπως και αυτά όσων από τους χριστιανούς κατοίκους ασχολούνταν με κάποια αθλητικά παιχνίδια. Μικρός ναός της Αγίας Παρασκευής βρισκόταν σε λόφο, όπου υπήρχε το νεκροταφείο της Κάτω Πόλης. Αμέσως μετά την επανάσταση, επί Καποδίστρια, ορίστηκε ως νεκροταφείο της πόλης ο Άγιος Ανδρέας. Με βασιλικό διάταγμα το 1834 καταργήθηκαν τα ενοριακά νεκροταφεία, σημαντικότερο των οποίων ήταν το νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας. Το 1873 καταργήθηκε το νεκροταφείο του Αγίου Ανδρέα, γιατί ήταν πλέον πολύ κοντά στην πόλη και απειλούσε τη δημόσια υγεία, και χρησιμοποιούνταν πλέον μόνο της Παναγίας της Αγιαλεξιώτισσας⁷⁹.

II. Η Ιερά Μητρόπολις Πατρών

Πρώτος μητροπολίτης Πατρών με τη σημερινή μορφή της τοπικής Εκκλησίας των Πατρών υπήρξε ο Ιερόθεος Μητρόπουλος, καθώς όλες οι εκκλησιαστικές επαρχίες του Βασιλείου ανυψώθηκαν πλέον σε «Μη-

⁷⁷ Αρχιμ. Αμβροσίου Ν. Γκουρβέλου, «Ιστορικό της ανεγέρσεως και εγκαινίων του νέου ιερού ναού του Αγίου Ανδρέου Πατρών», εν *Νέος Ναός*, σ. 53-69 και Χ.Α. Αποστολόπουλου, «Η οικοδόμηση του νέου Ιερού Ναού του Αγίου Ανδρέου στην Πάτρα», εν *Νέος Ναός*, σ. 93-103.

⁷⁸ Ι.Φ. Αθανασόπουλου, «Συνοπτική ιστορική επισκόπηση της αποστολικής Εκκλησίας των Πατρών», εν *Νέος Ναός*, σ. 44.

⁷⁹ Ι. Σιδερόπουλου, *Ιεροί Ναοί των Πατρών*, σ. 54.

τροπόλεις». Τον Ιερόθεο διαδέχτηκε ο Αντώνιος Παράσχης (1906-1944) και αυτόν ο Θεόκλητος Παναγιωτόπουλος (1944-1957). Ο Θεόκλητος τον Αύγουστο του 1957 εξελέγη αρχιεπίσκοπος Αθηνών και ως διάδοχός του εξελέγη ο Κωνσταντίνος Πλατής (1957-1972), στη διάρκεια της ποιμαντορίας του οποίου επέστρεψε στην Πάτρα η Αγία Κάρα του Πολιούχου Αποστόλου Ανδρέου. Διάδοχός του Κωνσταντίνου εξελέγη ο από Ζιχνών και Νευροκοπίου, διαπρεπής μητροπολίτης, Νικόδημος Βαλλυνδράς (1974-2005), ο οποίος παραιτήθηκε έπειτα από τριάντα χρόνια ποιμαντορίας λόγω γήρατος. Το Νικόδημο διαδέχθηκε, από το Φεβρουάριο του 2005, ο σημερινός μητροπολίτης Πατρών Χρυσόστομος Σκλήφας.

Σήμερα η Μητρόπολη Πατρών περιλαμβάνει συνολικά 188 ενορίες και ανάλογους ενοριακούς Ναούς, 82 Παρεκκλήσια και πολλά Εξωκκλήσια. Εκτός από το μητροπολίτη έχει συνολικά 251 κληρικούς. Στην περιοχή της υπάρχουν και λειτουργούν πέντε ανδρικές και τέσσερις γυναικείες Ιερές Μονές, στις οποίες ζούν συνολικά 84 μοναχοί και μοναχές, όπως και 3 δόκιμοι μοναχοί⁸⁰.

III. Ο Αρχιμ. Γερβάσιος Παρασκευόπουλος (1877 - 1964)

Ο αρχιμανδρίτης Γερβάσιος Παρασκευόπουλος⁸¹ αποτελεί την επιφανέστερη σύγχρονη μορφή κληρικού της Μητροπόλεως των Πατρών,

⁸⁰ Τα στοιχεία λάβαμε από τα *Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος. Κανονάριον – Επετηρίς 2011*, έκδ. Αποστολικής Διακονίας, x.χρ., σ. 758-767.

⁸¹ Για την προσωπικότητα και το έργο του βλ. *Ι(εροθέου) Τ(σαντήλη)*, «Παρασκευόπουλος Γερβάσιος (1877-1964)», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία* 10 (1967), στ. 48-53. *Τ.Α. Κωνσταντινίου, Γερβάσιος Παρασκευόπουλος*. (Ανάτυπον εκ του Πανηγυρικού Τόμου επί τη 125ετηρίδι της Ριζαρείου Σχολής), Αθήναι 1969. *Ουρ. Λιαπικού, Γερβάσιος Παρασκευόπουλος. Αρχιμανδρίτης*, Αθήναι 1971. *Κ. Κούρκουλα*, «Ένας Γενναίος Άγιος», *Ανάπλasis* 206 (1972), σ. 2. *Μητρ. Λευκάδος και Ιθάκης Δωροθέου*, «Μια Φωτεινή Μορφή», *Ανάπλasis* 206 (1972), σ. 3. *Μητρ. Τρίκης και Σταγών Διονυσίου*, «Μια Μεγάλη Εκκλησιαστική Μορφή», *Ανάπλasis* 206 (1972), σ. 4-5. *Αρχιεπ. Αυστραλίας Ιεζεκιήλ*, «Εἰς Μνήμην του Γέροντος και Πνευματικού μου Πατρός», *Ανάπλasis* 206 (1972), σ. 5. *Μητρ. Κυθήρων Μελετίου*, «Μια Μυστική Κλεις της Επιτυχίας εις το Έργον του», *Ανάπλasis* 206 (1972), σ. 7 και 10. *Μητρ. Διδυμοτείχου Κωνσταντίνου*, «Αγωνιστής και Νικητής», *Ανάπλasis* 206 (1972), σ. 10. *Μητρ. Σπάρτης Ιεροθέου*, «Μια Πατερική Μορφή», *Ανάπλasis* 206 (1972), σ. 11 και 13. *Αρχιμ. Ηλ. Μαστρογιαννόπουλου*, «Ο Ιερεύς του Υψίστου», *Ανάπλasis* 206 (1972), σ. 13-16. *Αρχιμ. Κ. Κωστόπουλου*, *Αρχιμανδρίτης Γερβάσιος Παρασκευόπουλος. Ο Βίος και το Ποιμαντικόν του Έργον*, Πάτραι 1982. *Μητρ. πρώην Πατρών Νικοδήμου*, *Η Προσωπικότης και το Έργον του Αρχιμ. Γερβασιού Παρασκευόπουλου (†1964). Η πρότασις περί Προτομής του*, έκδ. Αναπλαστικής Σχολής Πατρών, (Πάτραι) 1986. *Θ. Τσουνάκα*, *Βιογραφικό Σημείωμα π. Γερβασιού Παρασκευόπουλου*, Πάτραι 1994. *Π.Α. Λόν*, *Γερβάσιος Παρασκευόπουλος. Ένας σημερινός Άγιος και Φάρος των Πατρών*, Πάτραι 1995. *Π.Α. Λόν*, *Γερβάσιος. Ο άγνωστος Άγιος των ημερών μας και Φάρος των Πατρών*, Πάτραι 1998. *Αρχιμ. Κ. Κωστόπουλου*, *Ποιμένας Άγιος και Κήρυκας της Αληθείας*, Πάτραι 1999. *Ι.Μ. Φουντούλη*, «Ο πατήρ Γερβάσιος Παρασκευόπουλος (1877-1964). Μύσθς και Μυσταγωγός», εν *Αρχιμ. Γ.Χ. Παρασκευόπουλου*, *Ερμηνευτική Επιστολά επί της Θείας Λειτουργίας*, Πάτραι 2005², σ. 13-25. *Ιεροθέου Μητρ. πρ. Υδρας*, «Εισαγωγή, Α', Φωταυγείς Παράγραφοι, Β', Σχόλια και κρίσεις...Γ'», *Αρχιμ. Γ.Χ. Παρασκευόπουλου*, *Ερμηνευτική Επιστολά επί της Θείας Λειτουργίας*, Πάτραι 2005², σ. 27-145.

αφού με το έργο του, συνέχισε το όραμα του μητροπολίτη Ιεροθέου Μητροπούλου και βοήθησε αποφασιστικά στην πνευματική αναγέννηση της Εκκλησίας των Πατρών.

Ο π. Γερβάσιος γεννήθηκε στη Νυμφασία (Γρανίτσα) Γορτυνίας την 1^η Ιανουαρίου 1877 και έλαβε το όνομα Γεώργιος⁸². Υπήρξε υιός του Χαράλαμπου και της Βασιλικής. Παρόλο που η οικογένειά του ήταν πολύ φτωχή, ο μικρός Γεώργιος ήταν ιδιαίτερα εργατικός κι έδειχνε ιδιαίτερη έφεση στα γράμματα, καταφέροντας να φοιτήσει στο Δημοτικό Σχολείο. Έχοντας έντονη επιθυμία να συνεχίσει τη φοίτησή του και να μονάσει, όταν έγινε 13 ετών εγκαταβίωσε στην Ιερά Μονή Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Κερνίτσας, όπου έμεινε τρία χρόνια ως δόκιμος μοναχός⁸³. Έπειτα μετέβη σε ηλικία 16 ετών περίπου στην Ιερά Μονή Μεγάλου Σπηλαίου, προκειμένου να εγγραφεί στο Σχολαρχείο της. Στο Μέγα Σπήλαιο οδηγήθηκε από τον πόθο να μάθει γράμματα, γι' αυτό και κατέφυγε στην Ιερά Μονή Ταξιαρχών Αιγιαλείας, όπου έκανε την εγγραφή του ως μαθητής στο Σχολαρχείο της⁸⁴.

Κατόπιν ήρθε στην Πάτρα κοντά στον σπουδαίο αρχιεπίσκοπο Πατρών και Ηλείας Ιερόθεο. Ο εξάιρετος αυτός ιεράρχης εντυπωσίασε βαθύτατα το Γεώργιο, ώστε να αποφασίσει να μείνει οριστικά κοντά του⁸⁵. Ο Ιερόθεος τον έστειλε ως δόκιμο μοναχό στην Ι.Μ. Γηροκομείου το 1893. Στις 27 Αυγούστου του 1903 έγινε μοναχός στην Ιερά Μονή Θεοτοκίου Άρτης, μετονομαζόμενος σε Γερβάσιο, ενώ στις 13 Σεπτεμβρίου του ιδίου χρόνου χειροτονήθηκε διάκονος από τον Μητροπολίτη Άρτης Γεννάδιο⁸⁶. Το 1904-1905 αποφοίτησε από το Σχολαρχείο και εισάγεται στη Ριζάρειο Σχολή ως εξωτερικός σπουδαστής, όπου είχε σχολάρχη τον Άγιο Νεκτάριο, Μητροπολίτη Πενταπόλεως. Ο άγιος Νεκτάριος αγαπούσε πολύ το διάκονο Γερβάσιο και εκτιμούσε ιδιαίτερα τα πολλά του χαρίσματα. Εγγράφηκε επίσης στο Α' Γυμνάσιο Αθηνών από το οποίο αποφοίτησε το 1909 με βαθμό «άριστα»⁸⁷. Μετά από διαγωνισμό

⁸² Ιεροθέου Μητρ. πρ. Ύδρας, «Φωταυγείς Παράγραφοι, Β'», Αρχιμ. Γ.Χ. Παρασκευοπούλου, *Ερμηνευτική επιστολή*, σ. 38.

⁸³ Ιεροθέου Μητρ. πρ. Ύδρας, «Φωταυγείς Παράγραφοι, Β'», Αρχιμ. Γ.Χ. Παρασκευοπούλου, *Ερμηνευτική επιστολή*, σ. 40.

⁸⁴ Ιεροθέου Μητρ. πρ. Ύδρας, «Φωταυγείς Παράγραφοι, Β'», Αρχιμ. Γ.Χ. Παρασκευοπούλου, *Ερμηνευτική επιστολή*, σ. 43.

⁸⁵ Ιεροθέου Μητρ. πρ. Ύδρας, «Φωταυγείς Παράγραφοι, Β'», Αρχιμ. Γ.Χ. Παρασκευοπούλου, *Ερμηνευτική επιστολή*, σ. 45.

⁸⁶ Ιεροθέου Μητρ. πρ. Ύδρας, «Φωταυγείς Παράγραφοι, Β'», Αρχιμ. Γ.Χ. Παρασκευοπούλου, *Ερμηνευτική επιστολή*, σ. 52.

⁸⁷ Ιεροθέου Μητρ. πρ. Ύδρας, «Φωταυγείς Παράγραφοι, Β'», Αρχιμ. Γ.Χ. Παρασκευοπούλου, *Ερμηνευτική επιστολή*, σ. 57.

κερδίζει υποτροφία του κληροδοτήματος Αικατερίνης Μαντζούνη και παράλληλα δίνει εξετάσεις και εισάγεται στις 11 Σεπτεμβρίου 1909 στη Θεολογική Σχολή. Στις 13 Σεπτεμβρίου 1910 χειροτονήθηκε πρεσβύτερος σε ηλικία 33 ετών⁸⁸. Το έτος 1914 έλαβε το πτυχίο του «διδάκτορος», όπως τιλοφορούνταν τότε οι πτυχιούχοι της, της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών με «άριστα» και στις 19 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους έλαβε το οφίκιο του Αρχιμανδρίτη⁸⁹. Μετά τη λήψη του πτυχίου του παρέμεινε στην Αρχιεπισκοπή Αθηνών και έλαβε με εντολή του τότε μητροπολίτου Αθηνών Θεοκλήτου, το οφίκιο και τα καθήκοντα του «Πρωτεκδίκου»⁹⁰.

Το 1915 διορίζεται καθηγητής στο Α' Ελληνικό Σχολείο Ερμούπολης Σύρου όπου και παρέμεινε για λίγο, διότι επέστρεψε στη Μονή Γηροκομείου, στην οποία εξελέγη ηγούμενος στις 4 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους⁹¹. Η πρώτη του ενέργεια ως ηγούμενου ήταν να μετατραπεί η μονή από ιδιόρρυθμη σε κοινοβιακή. Μετά το 1917, ο π. Γερβάσιος εισήλθε στην εποχή των ειρηνικών του αγώνων. Έμεινε πλέον μόνιμα στην Πάτρα. Το 1919 αποχώρησε οριστικά από τη Μονή και διορίστηκε εφημέριος στον Ι.Ν. Αγίας Παρασκευής Πατρών αρχικά και από τις 4 Αυγούστου 1919 εφημέριος του Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Πατρών.

Το 1922 μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, στην Πάτρα θα βρούν καταφύγιο περισσότεροι από 7.000 πρόσφυγες. Πολλοί Πατρινοί και ιδίως οι πιο ευκατάστατοι δεν αποδέχτηκαν εύκολα την είσοδο στην πόλη των προσφύγων. Έτσι οι πρόσφυγες δέχονται την κατακραυγή και αποστροφή πολλών Πατρινών. Μέσα σε αυτή τη δύσκολη κατάσταση ο π. Γερβάσιος θα σταθεί δίπλα τους, θα τους περιθάλλει με αγάπη και θα τους ενισχύσει δίνοντάς τους ελπίδα και θάρρος. Περιέρχεται τους καταυλισμούς, ενδιαφέρεται ένθερμα γι' αυτούς, τους ενισχύει ηθικά και υλικά, με όσες δυνάμεις έχει και όσους λιγοστούς πολίτες συντάσσονται στο πλευρό του. Το 1923 ίδρυσε τα Κατηχητικά Σχολεία του Αγίου Δημητρίου (Κ.Σ.Α.Δ.) για όλες τις ηλικίες από νήπια, παιδιά (αγόρια - κορί-

⁸⁸Ιεροθέου Μητρ. πρ. Ύδρας, «Φωταυγείς Παράγραφοι, Β'», Αρχιμ. Γ.Χ. Παρασκευοπούλου, *Ερμηνευτική επιστολή*, σ. 47.

⁸⁹Ιεροθέου Μητρ. πρ. Ύδρας, «Φωταυγείς Παράγραφοι, Β'», Αρχιμ. Γ.Χ. Παρασκευοπούλου, *Ερμηνευτική επιστολή*, σ. 47.

⁹⁰Ιεροθέου Μητρ. πρ. Ύδρας, «Φωταυγείς Παράγραφοι, Β'», Αρχιμ. Γ.Χ. Παρασκευοπούλου, *Ερμηνευτική επιστολή*, σ. 61.

⁹¹Ιεροθέου Μητρ. πρ. Ύδρας, «Φωταυγείς Παράγραφοι, Β'», Αρχιμ. Γ.Χ. Παρασκευοπούλου, *Ερμηνευτική επιστολή*, σ. 46.

τσια), ενήλικες. Από τότε άρχισε και η λειτουργία της Αναπλαστικής Σχολής Θηλέων «Αγία Ταβιθά».

Η προσφορά του στους πρόσφυγες, αλλά και η φωτισμένη μορφή του είχε αρχίσει να διαφαίνεται μέσα στα δύσκολα χρόνια της φτώχειας και πλήθος πιστών συνέτρεχε στον π. Γερβάσιο, που η φήμη του εξαπλωνόταν διαρκώς πέρα από τα στενά όρια της Πάτρας. Η φιλανθρωπική του δράση, η μειλίχια παρουσία του, η ανιδιοτελής προσφορά του και η ακούραστη διακονία του τον έκαναν υπόδειγμα κληρικού και παράδειγμα χριστιανού. Πολλοί στο πρόσωπο του έβλεπαν ένα πατέρα να τους νουθετήσει και άλλοι ένα φίλο να μοιραστούν τα προβλήματά τους. Ο π. Γερβάσιος όμως, είχε και ένα ιδιαίτερο χάρισμα. Την επαφή με τους νέους ανθρώπους. Η διορατικότητά του, του επέτρεπε να ενεργεί με τέτοιο τρόπο ώστε να ελκύει το ενδιαφέρον τους. Η προσφορά του στο κοινωνικό σύνολο υπήρξε ανεκτίμητη. Το 1931 ίδρυσε τη Σχολή Βιοτεχνίας και Χειροτεχνίας, το 1932 ίδρυσε Νηπιαγωγείο, το 1934 ίδρυσε τη Νυκτερική Σχολή Αναλφαβήτων καθώς και Εκκλησιαστική Κατασκήνωση.

Το 1940-41 κατά τη δύσκολη εκείνη εποχή για την πατρίδα μας κλήθηκε και υπηρέτησε ως Πρωτοσύγγελλος του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος Χρυσάνθου στην Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών⁹². Το 1944 η φήμη για τις ικανότητές του, αλλά και για την προσωπικότητά του, η οποία ξεπερνούσε τα αυστηρά θρησκευτικά και πολιτειακά σύνορα, τον φέρνουν επικεφαλής επιτροπής η οποία προσπάθησε να συμφιλιώσει τους ηγέτες Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ. Επιτυχία του θεωρήθηκε η αποτροπή σφαγών και διωγμών στην ευρύτερη περιοχή των Πατρών.

Το 1948 ίδρυσε Σχολή Χειροτεχνίας. Το 1950 ίδρυσε την Παιδική Εξοχή «Η Αγία Παρασκευή» στα Συχαινά Πατρών. Το 1954 ίδρυσε νέα εκκλησιαστική κατασκήνωση στα Συχαινά, ενώ παράλληλα συνέχισε τη μεγάλη φιλανθρωπική προσπάθεια με εράνους προς ενίσχυση των φτωχών Πατρινών και ιδίως την οργάνωση των συσσιτίων κατά την περίοδο της κατοχής. Στις 29 Ιουνίου 1964 κοιμήθηκε σε ηλικία 87 ετών στην Αναπλαστική Σχολή Θηλέων Πατρών που με πολλούς κόπους είχε ιδρύσει και τάφηκε πίσω από το ιερό Βήμα του ναού της κατασκήνωσης των Συχαινών.

⁹² Μητρ. Πειραιώς Χρυσόστομος Ταβλαδωράκης, *Ανάπλασις*, Ιούνιος 1965.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ

I. ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

- Αρχαία Αχαΐα* : Α.Δ. Ριζάκη, (επιμ.), *Ανακοινώσεις κατά το Πρώτο Διεθνές Συμπόσιο Αρχαία Αχαΐα και Ηλεία*, Αθήνα 19-21 Μαΐου 1989, Αθήνα 1991.
- Αχαϊκά* : *Αχαϊκά. Γράμματα-Τέχνες-Πολιτισμός*, επιμ. Λ.Γ. Μαργαρίτη, έκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Αχαΐας, Πάτρα 2005 εξ.
- ΘΗΕ* : *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, εκδ. Α. Μαρτίνου, τ. 1-12, Αθήναι 1962-1968.
- Μοναχισμός* : Β. Κόντη, (επιμ.), *Ο Μοναχισμός στην Πελοπόννησο 4^{ος} - 15^{ος} αι.*, (Διεθνή Συμπόσια 14), εκδ. ΕΙΕ/ΙΒΕ, Αθήνα 2004.
- Νέος Ναός* : Χ.Γ. Χοτζάκογλου, (επιμ.), *Ο Νέος Ναός του Αποστόλου Ανδρέου Πατρών. 100 χρόνια από τη θεμελίωσή του*, έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Πατρών, (Πάτρα) 2008.
- Πάτρα* : Τ.Ε. Σκλαβενίτη-Κ.Σ. Στάικου, (επιμ.), *Πάτρα. Από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, Αθήνα 2005.
- ΠΛΜ* : *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρους Λαρούς Μπριτάνικα*, εκδ. Πάπυρος, τ. 1-61, Αθήνα 1995-1996.
- Σύμμεικτα* : *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, εκδ. Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών/ΕΙΕ, Εν Αθήναις 1966 εξ.
- Τριανταφύλλου* : *Τόμος Τιμητικός Κ.Ν. Τριανταφύλλου*, Α΄-Β΄, Πάτραι 1993.
- Φυσιογνωμία* : Σ.Α. Σκαρτσή (επιμ.), *Η Πολιτισμική Φυσιογνωμία της Πάτρας. Εβδομάδα Γραμμάτων και Τεχνών Πάτρας*, έκδ. Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 1997.

II. ΜΕΛΕΤΕΣ

- Αθανασόπουλου, Ι.Φ., «Ιστορία και παράδοση για τη δράση του Αποστόλου Ανδρέα στον ευρύτερο αχαϊκό χώρο», *Αχαϊκά* 4 (2005), σ. 11-17.
- Αθανασόπουλου, Ι.Φ., «Συνοπτική ιστορική επισκόπηση της αποστολικής Εκκλησίας των Πατρών», εν *Νέος Ναός*, σ. 43-49.
- Γεωργοπούλου-Βέρρα, Μ., «Η χριστιανική Πάτρα και τα Μνημεία της», εν *Φυσιογνωμία*, σ. 35-55.
- Γκουρβέλου, Σ.Ν., «Ιστορικό σημείωμα για τον παλαιό Ναό του Αγίου

- Γλαβίνα, Α., Ανδρέου Πατρών», εν *Νέος Ναός*, σ. 73-81.
«Ο Απόστολος Ανδρέας στην παράδοση της Εκκλησίας μας», εν *Πρωτοκλήτεια 1996. Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου «Ο Απόστολος Ανδρέας»*, έκδ. Ι.Μ. Πατρών, Αθήναι 1998, σ. 41 εξ.
- Γρηγορίου Τουρώνης, *Το βιβλίο των θαυμάτων του μακαρίου Αποστόλου Ανδρέου ήγουν ο βίος του Αγίου Αποστόλου Ανδρέου*, επιμ. Ι.Μ. Χρυσοποδαρπίσης, εκδ. Τήνος, (Αθήνα) 2008.
- Γριτσόπουλου, Τ.Αθ., *Εκκλησιαστική Ιστορία Κορινθίας*, τ. Α', Αθήναι 1973.
- Γριτσόπουλου, Τ.Αθ., *Η Εκκλησία της Πελοποννήσου μετά την Άλωση*, Αθήναι 1992.
- Γριτσόπουλου, Τ.Αθ., «Ο Απόστολος Ανδρέας και αι Πάτραι», εν *Πρωτοκλήτεια 2003*, Αθήναι 2004.
- Θωμόπουλου, Σ.Ν., *Ιστορία της πόλεως Πατρών από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1821*, Α', Πάτρα 1998².
- Καρύδη, Σ., «Η διαμάχη για τον μητροπολιτικό θρόνο της Πάτρας την περίοδο 1712-1713. Νεότερα στοιχεία», στο *Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος ο Α' δεκαπέντε έτη ευκλεούς πατριαρχείας (1991-2006) Δώρημα ψυχής*, Κομοτηνή 2007, σ. 95-115.
- Κόντη, Β., (επιμ.), *Ο Μοναχισμός στην Πελοπόννησο 4^{ος} -15^{ος} αι.*, (Διεθνή Συμπόσια 14), εκδ. ΕΙΕ/ΙΒΕ, Αθήνα 2004.
- Κουμούση. Α.-Μουτζάλη, Α., «Παλαιοχριστιανική σφραγίδα ευχαριστιακού Άρτου από την Πάτρα», *Σύμμεικτα 17* (2007), σ. 9-22.
- Λαμπροπούλου, Α.Ι., *Ο Ασκητισμός στην Πελοπόννησο κατά τη Μέση Βυζαντινή Περίοδο*, Αθήνα 1994.
- Λαμπροπούλου, Α.Ι., «Ο Μοναχισμός στην Αχαΐα κατά τη Μεσοβυζαντινή Περίοδο. Συνθήκες εξάπλωσης και ανάπτυξης», εν Κόντη, *Μοναχισμός*, σ. 87-112.
- Λαμπροπούλου, Α.-Μουτζάλη, Α., «Η πόλη των Πατρών κατά την παλαιοχριστιανική και τη βυζαντινή περίοδο», εν *Πάτρα*, σ. 56-99.
- Μαρινέλλη, Ε.Χρ., *Παναγία η Γηροκομίτισσα. Το Ιστορικό Μοναστήρι της Πάτρας*, Πάτραι 2003².
- Μουτζάλη, Α.Γ., «Η πόλη των Πατρών κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο» εν *Αρχαία Αχαΐα*, σ. 259-264.
- Μουτζάλη, Α.Γ., «Η πόλη των Πατρών κατά τον 6^ο και 7^ο αιώνα. Η μυθολογία της εγκατάλειψης», εν Π.Γ. Θέμελη-Β. Κόντη, (επιμ.), *Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία. Αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου*, Αθήνα 29-30 Μαΐου 1998, Αθήνα 2002, σ. 174-188.
- Μουτζάλη, Α.Γ., «Παλαιοχριστιανικές θέσεις και Μνημεία της επαρχίας Πατρών», εν *Τριανταφύλλου, Β'*, σ. 921-931.

- Μουτζάλη, Α., «Τοπογραφικά της μεσαιωνικής Πάτρας», εν Β. Κατσαρού, (επιμ.), *Αντίφωνον. Αφιέρωμα στον καθηγητή Ν.Β. Δρανδάκη*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 132-157.
- Νικοδήμου, Αρχιμ., «Βίος Συνοπικός του αγίου Αποστόλου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου» εν *Νέος Ναός*, σ. 28-39.
- Παπαποστόλου, Ι.Α., «Θέματα τοπογραφίας και πολεοδομίας των Πατρών κατά τη Ρωμαιοκρατία», *Μελετήματα* 13 (1991), σ. 305-320.
- Παπαποστόλου, Ι.Α., «Πάτρα. Αρχαία Ιστορία και Αρχαιολογία», *ΠΛΜ* 48 (1996), σ. 250-251.
- Πριγκιπάκη, Ε.Κ., «Συμβολή στην ιστορία της Επισκοπής Πατρών κατά τον 6^ο αιώνα», *Αχαϊκά* 17 (2010), σ. 15-63.
- Πριγκιπάκη, Ε.Κ., *Η Επισκοπή Πατρών. Συμβολή στην ιστορία της πρώτης Περιόδου της τοπικής Εκκλησίας των Πατρών από το Β' ήμισυ του 1^{ου} έως και το Α' ήμισυ του 8^{ου} αι. μ. Χ.*, Πάτρα 2011.
- Rizakis, A.D., *Achaie, I, Sources textuelles et histoire regionale*, Athenes 1995.
- Rizakis, A.D., *Achaie, II, La citi de Patras. Ipiographie et histoire*, Athines 1998.
- Ριζάκη, Α.Δ., (επιμ.), *Ανακοινώσεις κατά το Πρώτο Διεθνές Συμπόσιο Αρχαία Αχαΐα και Ηλεία*, Αθήνα 19-21 Μαΐου 1989, Αθήνα 1991.
- Rizakis, A., *Etudes sur l'Achaie Romaine*, (δακτ. διδ. διατριβή), Lyon 1979.
- Σαράντη, Ελ., «Η Πάτρα όπως την είδαν οι περιηγητές από το 1204 ως το 1500», *Μνήμων* 5 (1975), σ. 19-25.
- Σιδερόπουλου, Ι., *Ιεροί Ναοί των Πατρών*, έκδ. Ι.Μ. Πατρών, (Πάτρα) 2010.
- Σκαρτσά, Σ.Α. (επιμ.), *Η Πολιτισμική Φυσιогνωμία της Πάτρας. Εβδομάδα Γραμμάτων και Τεχνών Πάτρας*, έκδ. Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 1997.
- Σκλαβενίτη Τ.Ε.-Στάικου, Κ.Σ., (επιμ.), *Πάτρα. Από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, Αθήνα 2005.
- Τρεμπέλα, Π.Ν., *Ο Απόστολος Ανδρέας. Βίος, δράσις και μαρτύριον αυτού εν Πάτραις*, Εν Πάτραις 1956.
- Τριανταφύλλου, Κ.Ν., «Η αποστολική Εκκλησία των Πατρών κατά τους Τέσσερας πρώτους αιώνες της», *Αχαϊκά* 3 (2005), σ. 51-57.
- Τριανταφύλλου, Κ.Ν., *Ιστορία της Βυζαντινής Μονής Γηροκομείου Πατρών*, Πάτρα 1954.
- Τριανταφύλλου, Κ.Ν., *Ιστορικόν Λεξικόν των Πατρών. Ιστορία της επαρχίας Πατρών από της Αρχαιότητος έως σήμερον κατά Αλφαβητικήν ειδολογικήν κατάταξιν*, Πάτρα 1998².
- Τ(σαντύλη), Ι., «Πατρών Μητρόπολις», *ΘΗΕ* 10 (1966), στ. 145-167.
- Φειδά, Βλ.Ι., «Πάτρα. Ιστορία: Βυζαντινή περίοδος», *ΠΛΜ* 48 (1996), σ. 251-252.
- Χοτζάκογλου, Χ.Γ., (επιμ.), *Ο Νέος Ναός του Αποστόλου Ανδρέου Πατρών. 100 χρόνια από τη θεμελίωσή του*, έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Πατρών, (Πάτρα) 2008.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΩΝ

ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΩΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ

Ανδρέας ο Απόστολος

I. ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ

Στρατοκλής	64 - ;
Πλούταρχος	343
Ιωάννης	451
Αλέξανδρος	451 & 458

II. ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΙ & ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ

Αθανάσιος	784-806
Θεόδωρος	865-879
Σάββας	879- ;
Ανδρέας	895-925
Γαβριήλ	975-1025
Κωνσταντίνος	1025-1043
Ευάρεστος	10 ^{ος} ή 11 ^{ος} αι.
Νικήτας	1067- ;
Λέων	1070 - ;
Πέτρος	1084 & 1099
Φίλιππος	11 ^{ος} αι. (;)
Κωνσταντίνος	1156, 1157
Θέων	1164 & 1166 & 1170

III. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΠΑΛΑΙΩΝ ΠΑΤΡΩΝ

Ευθύμιος	1180-1209
Νικόλαος	1285-1315
Μιχαήλ	1315 & 1316
Μητροφάνης	1329-1341
Ιωσήφ	1341-1348
Μακάριος	1353 & 1354
Μελέτιος	1365 - ;
Παρθένιος	1366 - ;
Ιγνάτιος	1380 & 1381
Μάξιμος	1389-1396
Νήφων	1397- ;

Ιωακείμ	1450 (;
Νεόφυτος	1460-1466
Κύριλλος	1467- ;
Διονύσιος	1541, 1542
Γρηγόριος	1545-1461
Γερμανός	1561-1571
Δανιήλ	1549- ;
Μεθόδιος	1572-1575 & 1580-1585
Αρσένιος	1575-1576 & 1579-1580 & 1585
Διονύσιος	1576-1578
Παρθένιος	1578-1579
Νεκτάριος	1585-1592
Γαβριήλ	1592-1593
Δανιήλ	1597
Τιμόθεος	1601-1612
Θεοφάνης	1612-1638
Παρθένιος	1639-1641
Θεοφάνης	1641-1646 & 1649-1650
Αντώνιος	1650-1653
Δανιήλ	1653-1674
Παρθένιος	1674-1677
Παΐσιος	1677-1678
Γερμανός	1678-1683 & 1684-1687
Αρσένιος	1687-1711
Χριστοφόρος	1719
Παΐσιος	1716-1717 & 1727-1733
Δανιήλ	1717-1727
Νικηφόρος	1727- 1729
Γεράσιμος	1733-1750 & 1757-1759
Παρθένιος	1750-1756 & 1759-1770
Γαβριήλ	1771-1780
Γρηγόριος	1781-1799
Μακάριος	1799-1806
Γερμανός	1806-1826

IV. ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΑΧΑΪΑΣ & ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΠΑΤΡΩΝ ΚΑΙ ΗΛΕΙΑΣ

Γρηγόριος	1828, 1842-1852
Αγαθάγγελος	1830-1832
Μελέτιος	1833-1840
Μισαήλ	1852-1861
Κύριλλος	1866-1874
Αβέρκιος	1874-1878
Νικηφόρος	1833-1885
Δαμασκηνός	1886-1892

IV. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΠΑΤΡΩΝ

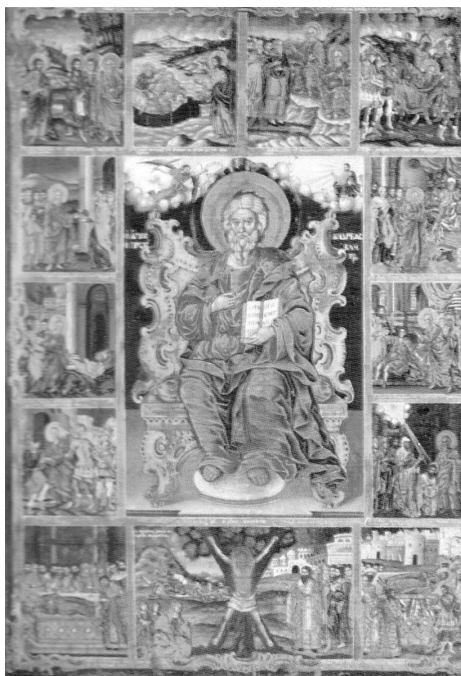
Ιερόθεος	1892-1903
Αντώνιος	1906-1944
Θεόκλητος	1944-1957
Κωνσταντίνος	1957-1972
Νικόδημος	1974-2005
Χρυσόστομος	2005 -

ΕΙΚΟΝΕΣ - ΣΧΕΔΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

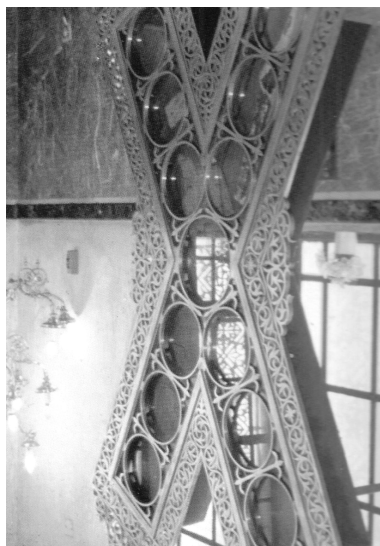
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Νικόλαος Βογιατζής – Θεόδωρος Κυριαζής – π. Ευάγγελος Πριγκιπάκης

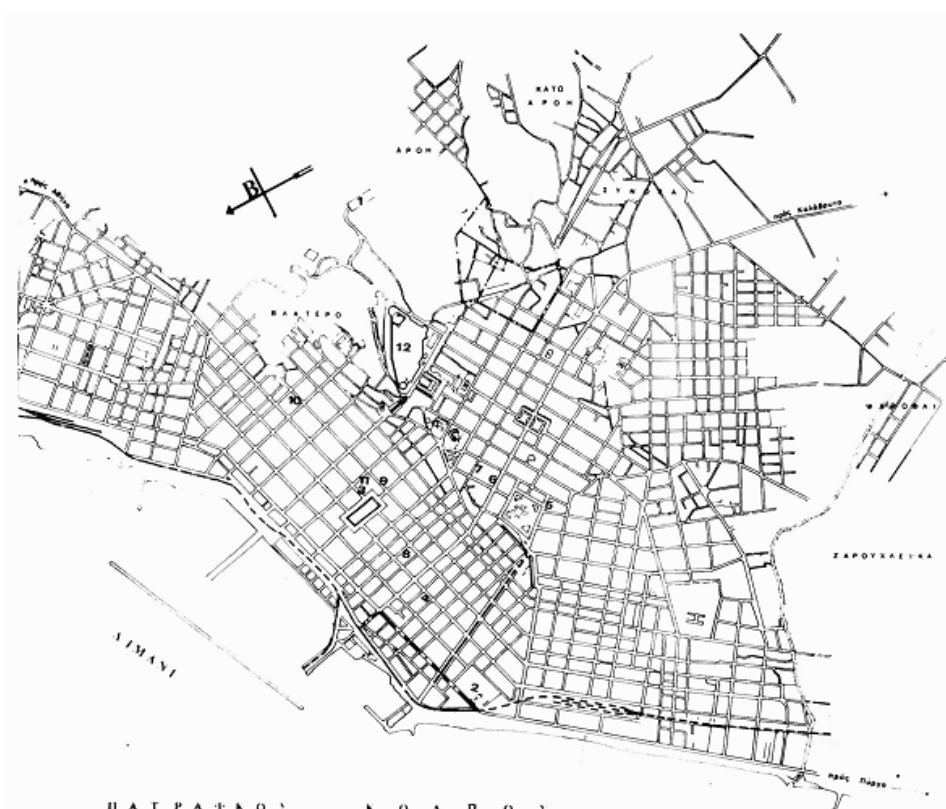
Άγιος Ανδρέας ο Πρωτόκλητος
Ιδρυτής και Πολιούχος της Εκκλησίας των Πατρών

Οι λάρνακες με την Κάρα
και τα διασωθέντα τεμάχια του Σταυρού του Αγ. Ανδρέα

Θέσεις παλαιοχριστιανικών μνημείων πόλεως Πατρών

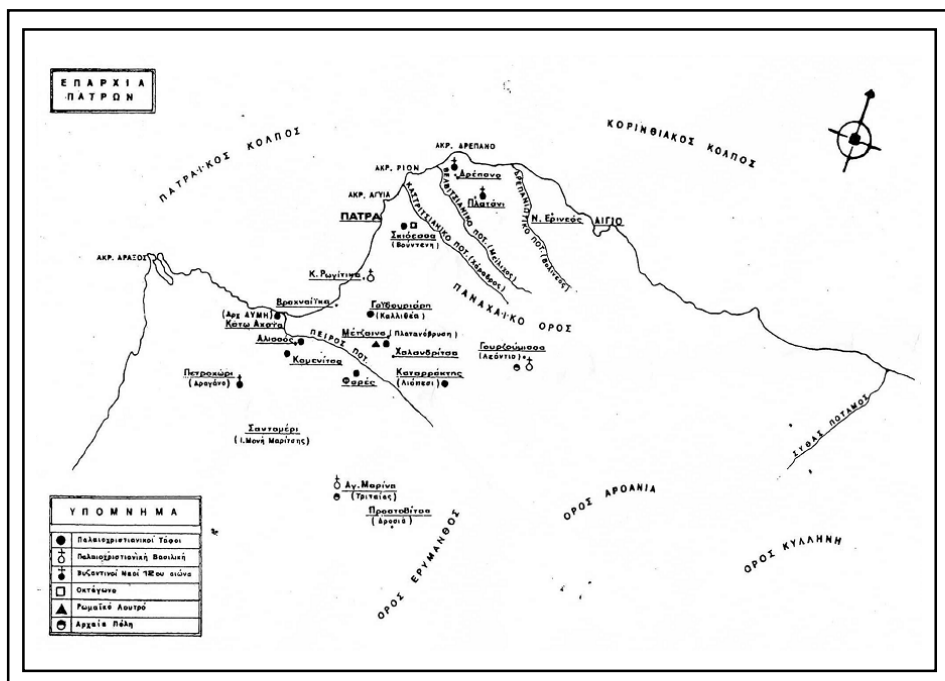

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΧΑΡΤΗ ΠΟΛΕΩΣ ΠΑΤΡΩΝ

ΧΑΡΤΗΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

1 ΡΩΜΑΪΚΟ ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟ
Με χρήση και κατά την Πρωτοβυζαντινή Περίοδο	7 ΟΔΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ 18-20
	8 » ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΟΤΣΗ 52
	9 » ΚΑΝΑΚΑΡΗ 124-6, 8 και 139
(οικ. Π. Μακρυγιάννη-Γατοπούλου)
	10 » ΚΑΝΑΚΑΡΗ 46-52
(οικ. Παρασκευοπούλου)
	11 » ΕΡΜΟΥ 64
(οικ. Κανελλοπούλου)
ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ	
2 ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΕΑ	
3 ΟΔΟΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ 281-3
(Παλαιοχριστιανική Βασιλική - οικοδ. Α. Χρονοπούλου)	
4 ΟΔΟΣ ΜΑΙΖΩΝΟΣ 177-9 και ΜΙΑΟΥΛΗ	
5 » ΒΥΡΩΝΟΣ και ΧΕΙΛΩΝΟΣ ΠΑΤΡΕΩΣ
(Ψηλαλώνια - Βαλανείων 6 ^{ος} μ.Χ. αιώνα)	
6 » ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΟΥΝΑΡΗ 81-3	
	ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ
	10 » ΚΑΣΤΡΟ ΠΑΤΡΑΣ

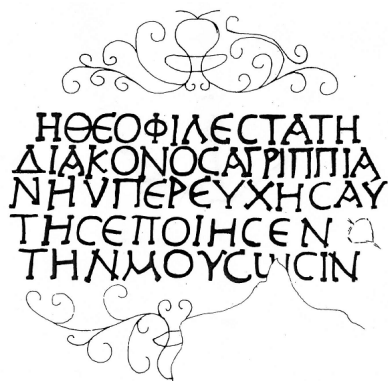
Θέσεις παλαιοχριστιανικών μνημείων επαρχίας Πατρών

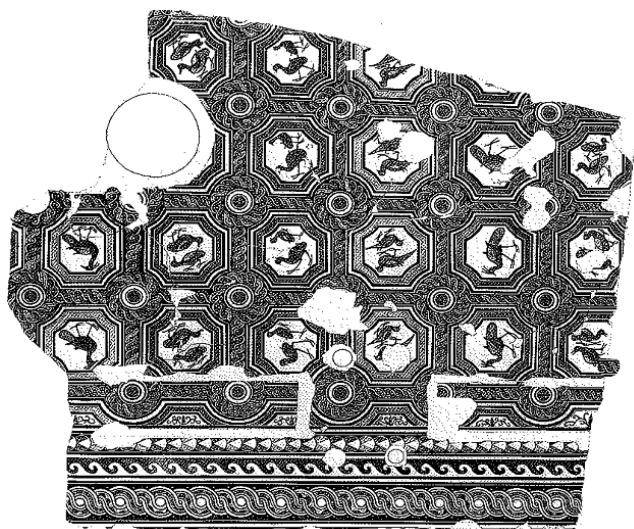
Η σφραγίδα ευχαριστιακού άριου των Πατρών (6^{ος} -7^{ος} αι.)

**Η επιγραφή της Διακόνου Αγριππιανής
και πανομοιότυπο σχέδιο- αντίγραφο (6^{ος} αι.)**

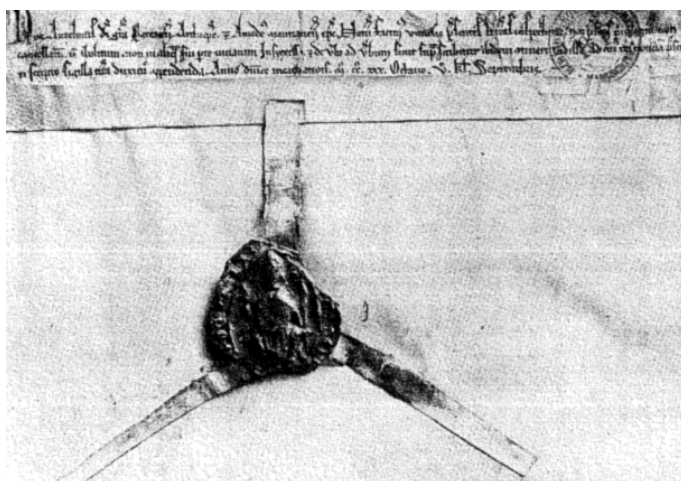
**Τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου Παλαιοχριστιανικής Βασιλικής
της Αγριππιανής (6^{ος} αι.)**

Η Ιερά Μονή Γηροκομείου Πατρών

Σφραγίδα του λατίνου Αρχιεπισκόπου Πατρών Ανιέλμου

**Σφραγίδες Ρωμαιοκαθολικών μοναχικών ταγμάτων Ναϊτών (I)
και Ιωαννιτών (II) που έδρασαν στην Πάτρα**

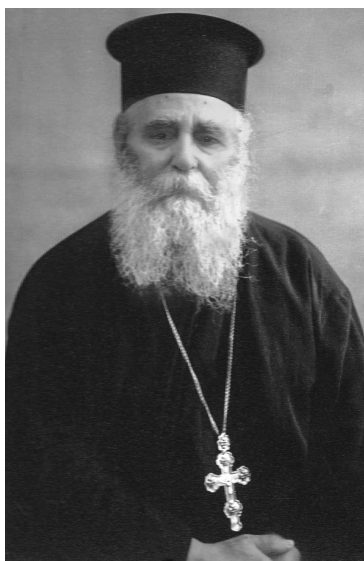
Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός

Ο παλαιός και ο νέος Ναός του Αγίου Ανδρέου στην Πάτρα

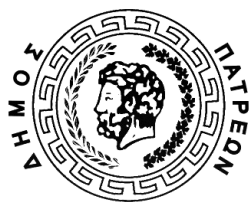

Αρχιμ. Γερβάσιος Παρασκευόπουλος
Η επιφανέστερη σύγχρονη μορφή της Εκκλησίας των Πατρών

Παλαιά φωτογραφία παρέλασης μαθητών στην Πάτρα
με το Σταυρό του Αγίου Ανδρέα

ΧΟΡΗΓΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΔΗΜΟΥ ΠΑΤΡΕΩΝ